



# KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI ULUSLARARASI BURSA SEMPOZYUMU 2017

## CONSERVATION OF CULTURAL HERITAGE INTERNATIONAL BURSA SYMPOSIUM 2017

### BİLDİRİ KİTABI PROCEEDINGS BOOK

TAYYARE KÜLTÜR MERKEZİ / BURSA

[culturalheritage.bursa.com.tr](http://culturalheritage.bursa.com.tr)

[kulturelmiras.bursa.com.tr](http://kulturelmiras.bursa.com.tr)



Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı /  
Kültürel Mirasın Korunması Uluslararası Bursa Sempozyumu  
Bildiri Kitabı  
Editörler / Seçil Serpil, Merve Korkmaz, Ayten Başdemir Taciroğlu  
Grafik Tasarım / FG İletişim  
Katkıda Bulunanlar / Prof. Dr. Deniz Mazlum, Saliha Tupal Yeke  
ISBN / 978-605-9968-90-4  
Basım Yılı ve Yeri / Stüdyo Star Ajans Ltd. Şti.  
Alaaddinbey Mah. 634. Sk. NİLTİM Ayaz Plaza No: 24 BURSA  
Tel. (0224) 249 33 20 Sertifika No: 48334



BURSA  
KÜLTÜR A.Ş.

**Yapım** / © 2018 Bursa Kültür A.Ş. Bu kitabın tüm yayın hakları  
Bursa Kültür A.Ş.'ye aittir. Yazılı izin olmadan kısmen ya da  
tamamen yeniden basılamaz.  
**Dağıtım** / Bursa Kültür A.Ş. Merinos Atatürk Kongre Kültür  
Merkezi B Kapısı Osmangazi - Bursa / Türkiye  
Tel: +90 224 253 26 46 Faks: +90 224 253 14 85  
info@bursakultur.com / www.bursakultur.com



Bursa Metropolitan Municipality Library / Conservation of  
Cultural Heritage International  
Bursa Symposium Proceedings Book  
Editing / Seçil Serpil, Merve Korkmaz, Ayten Başdemir Taciroğlu  
Graphic Design/ FG İletişim  
Contributors / Prof. Dr. Deniz Mazlum, Saliha Tupal Yeke  
ISBN/ 978-605-9968-90-4  
Print Year and Place / Stüdyo Star Ajans Ltd. Şti.  
Alaaddinbey Mah. 634. Sk. NİLTİM Ayaz Plaza No: 24 BURSA  
Tel. (0224) 249 33 20 Sertifika No: 48334



BURSA  
KÜLTÜR A.Ş.

**Production** / © 2018 Bursa Kültür A.Ş. All publishing rights of  
this book belong to Bursa Kültür A.Ş. It can not be reprinted  
partially or completely without written permission.  
**Distribution** / Bursa Kültür A.Ş. Merinos Atatürk Kongre  
Kültür Merkezi B Kapısı Osmangazi - Bursa / Türkiye  
Phone: +90 224 253 26 46 Fax: +90 224 253 14 85  
info@bursakultur.com / www.bursakultur.com





# İÇİNDEKİLER / INDEX

## SUNUŞ

### PRESENTATION

VIII-XI

**Prof. Dr. Metin Sözen, Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL) Başkanı**

*Chairman of the Foundation for the Protection and Promotion of the Environment and Cultural Heritage (ÇEKÜL)*

## ÖNSÖZ

### FOREWORD

XII-XIII

**Alınur Aktaş, Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı**

*Mayor, Bursa Metropolitan Municipality*

## KURULLAR

### BOARDS

XIV-XV

## 1. OTURUM: MİMARİ KORUMA

### SESSION 1: ARCHITECTURAL CONSERVATION

16-89

**Oturum Başkanı / Chair of Session : Prof. Dr. Deniz Mazlum**

*(İstanbul Teknik Üniversitesi / İstanbul Technical University)*

16-17

**Prof. Dr. Georgia Marinou (Atina Ulusal Teknik Üniversitesi / National Technical University of Athens)**

**Tehlike Altındaki Tarihi Çevrenin Korunmasına Yönelik Gelecekte Beklenenler:**

**Dünya Bakıp Yarının Önlemini Almak**

*Conservation Prospects for Historical Environment ft Stake; Yester Concern in Search of Morrow Vigilance*

19-41

**Allen Dudine, İnşaat Mühendisi (Özel Sektör) / Civil Engineer (Private Sector)**

**Tarihi Kâgir Binaların Yenilikçi Tekniklerle Mimari Yönden Korunması ve Sismik Rehabilitasyonu**

*Architectural Conservation and Seismic Rehabilitation of The Historical Masonry Buildings with Innovative Techniques*

43-60

**Prof. Dr. E. Füsün Alioğlu (Kadir Has Üniversitesi / Kadir Has University)**

**Korumanın Felsefesi ve Uygulamalar**

*The Philosophy of Conservation and Practices*

61-68

**Prof. Dr. Halid Tadmori (UNESCO Lübnan Milli Komitesi / UNESCO Lebanese National Committee)**

**Suriye'nin Kültürel Mirasını Korumada UNESCO Acil Durum Projesi**

*The UNESCO Emergency Safeguarding Project of The Syrian Cultural Heritage*

69-89

## 2. OTURUM : MİMARİ BEZEME KONSERVASYONU

### SESSION 2: CONSERVATION OF ARCHITECTURAL ORNAMENTS

90-137

**Oturum Başkanı / Chair of Session : Yrd. Doç. Dr. / Asst. Prof. Gülsün Tanyeli**

*(İstanbul Teknik Üniversitesi / İstanbul Technical University)*

90-91

**Prof. Dr. İlder Büyükdığın (Maltepe Üniversitesi / Maltepe Üniversitesi)**

**Mukarnas Konservasyonu / Conservation of Muqarnas**

93-104

**Doç. Kaya Üçer (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / Mimar Sinan University Of Fine Arts)**

**Kalemî Restorasyonunda Karşılaşılan Sorunlar ve Deneyimlerin Aktarılması**

*Problems Encountered and Experiences in Restoration of Pencilwork Ornaments*

105-120

<b>Alessandro Nicola &amp; Dr. Marco Nicola</b> (Özel Sektör / <i>Private Sector</i> ) <b>Mısır Mavi Pigmentinin Görünür Kaynaklı Işıldama Tekniği İle (V.I.L) Farklı Sanat Eserleri Üzerinde Görüntülenmesine Dair Bir Araştırma</b> <i>Study of the Egyptian Blue Pigment Through the Visible Induced Luminescence Photography (VIL) On Different Artifacts</i>	121-136
<b>Şehmus Okur, Kündekâr</b> (Özel Sektör) / <i>Wood Carving Master (Private Sector)</i> <b>Kündekâri ve Restorasyonu</b> <i>Kündekari and Restoration</i>	137
<b>3.OTURUM: KENTSEL KORUMA</b> <b>SESSION 3: URBAN CONSERVATION</b>	138-191
<b>Oturum Başkanı / Chair of Session :</b> Dr. Murat Özyaba (Uludağ Üniversitesi / <i>Uludağ University</i> )	138-139
<b>Prof. Sofia Avgerinou Kolonias</b> (Atina Ulusal Teknik Üniversitesi / <i>National Technical University of Athens</i> ) <b>Dünya Mirası Tarihi Kentlerde Vizyon Eksikliği</b> <i>Challenging Visions for World Heritage Historical Cities</i>	141-154
<b>Prof. Dr. Taner Oc &amp; Elisabete Cidre</b> (UCL, Bartlett Planlama Okulu / <i>UCL, Bartlett School Of Planning</i> ) <b>Değişen Londra'da Kültürel Miras ve Yenilenme</b> <i>Heritage and Regeneration in Changing London</i>	155-177
<b>Alp Arısoy</b> Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL) <i>Foundation for the Protection and Promotion of the Environment and Cultural Heritage (ÇEKÜL)</i> <b>Kentsel Korumada Kültür Odaklı Yaklaşımlar ve ÇEKÜL Vakfı'nın Saha Çalışmalarından Örnekler</b> <i>Culture Oriented Approaches in Urban Preservation and Examples from Field Work of ÇEKÜL Foundation</i>	179-191
<b>4.OTURUM: BURSA'DA KORUMA UYGULAMALARI</b> <b>SESSION 4: CONSERVATION IN BURSA</b>	192-291
<b>Oturum Başkanı / Chair of Session :</b> Mithat Kırayoğlu (ÇEKÜL)	192-193
<b>Prof. Dr. Zeynep Ahunbay</b> (İstanbul Teknik Üniversitesi / <i>Istanbul Technical University</i> ) <b>Cumalıkızık'ta Koruma Uygulamaları</b> <i>Conservation at Cumalıkızık</i>	195-214
<b>Prof. Dr. Necmi Karul</b> (İstanbul Üniversitesi / <i>Istanbul University</i> ) <b>Aktopraklık Kültürel Miras Projesi ve Koruma Uygulamaları</b> <i>Aktopraklık Cultural Heritage Project and Preservation Applications</i>	215-229
<b>Prof. Dr. Elif Özlem Oral Aydın</b> (Gebze Teknik Üniversitesi / <i>Gebze Technical University</i> ) <b>Bursa'da İpekçilik ve Mekansal Etkileri</b> <i>Architectural Traces of Sericulture in Bursa</i>	231-248
<b>Yrd. Doç. Dr. / Asst. Prof. Doğan Yavaş</b> (Uludağ Üniversitesi / <i>Uludağ University</i> ) <b>Bursa Muradiye Türbeleri'nde Süsleme</b> <i>Ornamentation at the Bursa Muradiye Tombs</i>	249-263
<b>Rahmi Dede</b> , Yüksek Mimar (Özel Sektör) / <i>Master Architect (Private Sector)</i> <b>Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi Ticaret Aksı ve Gelinlikçiler - Sahafklar Çarşısı Örneği</b> <i>Bursa Historical Commercial Axis of the Day from the Past and The Sample of Gelinlikçiler - Sahafklar Bazaar</i>	265-291



<b>5.OTURUM: ARKEOLOJİ VE KORUMA</b> <b>SESSION 5: CONSERVATION AND ARCHAEOLOGY</b>	292-333
<b>Oturum Başkanı / Chair of Session : Prof. Dr. Mustafa Şahin</b> (Uludağ Üniversitesi / <i>Uludağ University</i> )	292-293
<b>Prof. Dr. Mustafa Şahin &amp; Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert</b> (Uludağ Üniversitesi / <i>Uludağ University</i> ) <b>Apollonia Ad Rhyndacum ve Priene Kentlerinde Koruma Uygulamaları</b> <i>Preservation Practices in Apollonia Ad Rhyndacum and Priene Cities</i>	295-322
<b>Prof. Dr. Orhan Bingöl</b> (Karabük Üniversitesi / <i>Karabük University</i> ) <b>Magnesia'da Koruma Uygulamaları</b> <i>Conservation Practices in Magnesia</i>	323-329
<b>Dr. Ing. Katja Piesker</b> (Alman Arkeoloji Enstitüsü / <i>German Archaeological Institute</i> ) <b>Yapı Tarihi Araştırmaları ve Kültürel Mirası Koruma</b> <i>Construction History Research and Cultural Heritage Preservation</i>	330-331
<b>Prof. Dr. Yaşar Selçuk Şener</b> (Gazi Üniversitesi / <i>Gazi University</i> ) <b>Arkeolojik Kazı Alanında Koruma: Soruna Yönelik Çözüm Uygulamaları</b> <i>Preservation in The Archeological Site: Solution Applications Related to Problem</i>	332-333
<b>6.OTURUM: KORUMA VE GELENEKSEL YAŞAM KÜLTÜRÜ</b> <b>SESSION 6: CONSERVATION AND TRADITIONAL LIFE</b>	334-383
<b>Oturum Başkanı / Chair of Session : Prof. Dr. Metin Ekici</b> (Ege Üniversitesi / <i>Ege University</i> )	334-335
<b>Prof. Dr. Metin Ekici</b> (Ege Üniversitesi / <i>Ege University</i> ) <b>Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasında Envanterler</b> <i>Inventories for Safeguarding the Intangible Cultural Heritage</i>	337-349
<b>Doç. Dr. / Assoc. Prof. Evrim Ölçer Özünel</b> (Gazi Üniversitesi / <i>Gazi University</i> ) <b>Somut Olmayan Kültürel Mirasın Karanlık Yüzleri: Turistifikasyon, Bağlamından Koparma, Millileştirme, Müzeifikasyon, Otantifikasyon ve Aşırı Ticarileşme</b> <i>Dark Sides of Intangible Cultural Heritage: Touristification, Decontextualization, Nationalization, Museumification, Authentication and Overcommercialization</i>	351-368
<b>Dr. Sema Demir</b> (Anadolu Açık Hava Müzesi Kurucu Başkanı) <i>Founding Chairman Of Anatolian Open Air Museum</i>	369-383
<b>"Yok"tan Var Edilen Bir Köy: Anadolu Açık Hava Müzesi-Yaşayan Köy</b> <i>A Village Created out of "Nothing": Anatolian Open Air Museum-A Living Village</i>	
<b>GERÇEKLEŞTİRİLEN SOSYAL PROGRAM HAKKINDA BİLGİ</b> <b>INFORMATION ABOUT THE SOCIAL PROGRAM HAS BEEN REALIZED</b>	384-403
<b>Kerpiç Atölyesi / Adobe Workshop</b>	386-387
<b>Taş Atölyesi / Masonry Workshop</b>	388-389
<b>Çini Atölyesi / Ceramic Tile Workshop</b>	390-391
<b>Kündekari Atölyesi / Kündekari Workshop</b>	392-393
<b>Gezi / Excursion</b>	394-395
<b>SEMPOZYUMDAN FOTOĞRAFLAR</b> <b>PHOTOS FROM THE SYMPOSIUM</b>	384-403

## APOLLONIA AD RHYNDACUM VE PRIENE KENTLERİNDE KORUMA UYGULAMALARI

**Prof. Dr. Mustafa Şahin & Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert**  
Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

### ÖZET

Çalışmada bir arkeolojik kazıda uygulanması gereken ideal örnek yeni başlayan Apollonia a.R. kazısından ve 19. yüzyılda başlayan Priene kazısından birer örnek verilerek irdelenmeye çalışılmaktadır. Apollonia a.R. kurtarma ve sondaj kazıları ile yeni yeni gün ışığı ile buluşmaya başlayan bir antik kenttir. Günümüz arkeolojik kazılarında anlayış, kazılar ile birlikte koruma projelerinin de hayata geçirilmesidir. Bu düşünce doğrultusunda başlayan Apollonia kazılarında, çalışmalara paralel olarak koruma projeleri de göz önünde bulundurulmakta; kazıların tamamlanması beklenmeden uygulama projelerine başlanmaktadır. Priene’de ise kazılara 19. yüzyılın sonlarına doğru başlanmıştır. Kentin en önemli yapısı olan Athena Tapınağı’nda, kazı verileri ve antik kaynaklar dikkate alınmadan yapılan restorasyon sonucunda geri dönüşü çok zor olan hatalar meydana gelmiştir. Makalenin ilk bölümünde, Apollonia a.R. kentinin nekropolünde yapılan kurtarma kazılarında açığa çıkartılan mezarlar tanıtılarak alanın müze-park olarak düzenlenmesi amacıyla hazırlanan projelerde takip edilen süreç hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde ise Priene Athena Tapınağı’nda yapılan hatalı ayağa kaldırma nedenleri ile açıklanmaya çalışılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Apollonia a.R., Priene, Athena Tapınağı, Nekropol, kültür mirası, koruma.

## PRESERVATION PRACTICES IN APOLLONIA AD RHYNDACUM AND PRIENE CITIES

**Prof. Dr. Mustafa Şahin & Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert**  
Uludağ University, Faculty of Arts and Sciences, Department of  
Archeology

### ABSTRACT

This study examines what is required to apply in an archaeological excavation as to set an ideal example, by giving the examples of Apollonia a.R. excavation, which has just been initiated, and Priene excavation which started in the 19<sup>th</sup> century. Apollonia a.R. is an ancient city that has recently been brought to light with preservation and sounding excavations. The understanding of today’s archaeological excavations is to implement preservation projects together with the excavations. In Apollonia excavations, started in accordance with such a consideration, preservation projects are conceived in parallel with the excavation works and application projects are initiated before the excavations are completed. In Priene, on the other hand, excavations commenced through the end of the 19<sup>th</sup> century. In Temple of Athena, the most important structure of the city, irremediable mistakes happened as a result of the restoration without considering excavation data and ancient sources. The first section of the article introduces the grave types found during the rescue excavations in necropolis of Apollonia a.R. city and provides information on the process followed in projects prepared for the reorganization of the area as a museum-park. The second section clarifies the faulty recreation work in the Temple of Athena at Priene, with its reasons to explain why it was improper.

**Key Words:** Apollonia a.R., Priene, Temple of Athena, Necropolis, cultural heritage, preservation.



## 1. Apollonia a.R. Kenti Kurtarma Kazılarında Koruma Anlayışı

Bithynia Bölgesi'nin güney sınırında yer alan Apollonia a.R. kentinde, kaçak kazıların gözle görülür şekilde artması üzerine, 2016 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Bursa Müzeler Müdürlüğü tarafından kurtarma kazılarına başlanmıştır [1]. Nilüfer Belediyesi'nin parasal desteği ve Uludağ Üniversitesi'nin bilimsel danışmanlığında aralıksız sürdürülen kazılarda nekropol alanında kontrol önemli ölçüde sağlanmış ve hızlı bir şekilde gerekli güvenlik önlemleri alınmıştır. Nekropol sahası günümüzde de yaşayan bir kent olan Gölyazı'nın yaşam alanının içerisinde kalmaktadır. Bu nedenle kazı yapılan sektörlerin koruma ve kullanma koşullarının belirlenmesinde Gölyazı sakinleri de sürece dahil edilmelidir. Bu amaçla koruma ve sergileme projelerinde mahalle sakinlerini de kapsayacak projeler üretilmeli ve Gölyazı'nın tamamı bir açık hava müzesi gibi düşünülmelidir.

Makalede önce kurtarma kazısı tamamlanan nekropol alanı tanıtılacak, daha sonra da alanın müze-park olarak projelendirilmesinde paydaşların sürece nasıl dahil edildikleri anlatılacaktır.

Günümüz Gölyazı Mahallesi'nin altında kalan Apollonia a.R., Olympos (Uludağ) ile Propontis (Marmara Denizi) arasında, Apolloniatis'in (Uluabat Gölü) kıyısında yer alan bir kıyı yerleşmesidir. Nekropol sahasına Bursa-Karacabey karayolunun 35. kilometresinde güneye doğru sapılıp, yaklaşık 5 km göle doğru ilerlendiğinde varılabilmektedir. Modern yol, yerli halk tarafından "Gâvur Mezarlığı" olarak adlandırılan nekropolün ortasından geçerek Gölyazı'ya ulaşmaktadır. Yerleşim peş peşe sıralanan 3 yarımada üzerindedir [2]. Gölün içine doğru en uçta kalan bölüm suların yükseldiği dönemlerde ada haline almaktadır; adaya geçiş bir zamanlar tahta köprü ile sağlanırken, günümüzde fazla bir özelliği olmayan betondan yapılan kullanılmaktadır. Hem ada görünümü alabilmesi, hem de etrafını güçlü bir sur duvarının çevirmesi nedenleriyle ada bölümü yerleşimin en güvenilir olanıdır. Bu nedenle ada bölümünün aynı zamanda kentin akropolü olduğunu öne sürmek hatalı olmayacaktır. Antik kentin asıl yerleşim alanı, günümüzde olduğu gibi, ortada uzanan yarımadadır. Elde edilen verilere göre, yerleşim yarımadayı ikiye ayıran Zambak Tepe'nin batı yamacı boyunca uzanmaktadır. Bu bölümde konutların yanı sıra ayrıca stadyon, tiyatro, nişli alan gibi kamu ve kült yapıları da bulunmaktadır; örneğin Zambak Tepe'nin güneybatı yamacında tiyatro, kuzey eteğinde ise stadyon, doğu yamacında ise nişli kutsal

## 1. The Concept of Preservation in Apollonia a.R. City Rescue Excavations

Upon a noticeable increase in the number of illegal excavations in Apollonia a.R. City, located on the southern border of Bithynia Region, Bursa Provincial Directorate of Museums initiated rescue excavations in 2016 with the permission from the Ministry of Culture and Tourism [1]. As a result of continuous excavations with the financial assistance of Nilüfer Municipality and scientific consultancy of Uludağ University, a great amount of control has been established and necessary safety measures have been expeditiously taken on necropolis area. Necropolis area is within the living space of an extant city, Gölyazı. For this reason, Gölyazı residents should be included in the process of determining the preservation and utilization conditions of the excavated sectors. It is then necessary to produce preservation and exhibition projects as to involve neighborhood residents and the whole Gölyazı area should be considered as an open-air museum.

This article first introduces the necropolis area the rescue excavation of which was completed, and then explains how stakeholders were included in the planning process of the area as a museum-park.

Apollonia a.R., under today's Gölyazı Neighborhood, is a shore settlement located between Olympus (Uludağ) and Propontis (Sea of Marmara), and by the lake Apolloniatis (Uluabat Lake). It can be reached after turning to south on the 35<sup>th</sup> kilometers of Bursa - Karacabey highway in the necropolis area, and after going 5 kilometers more to the lake. Modern path reaches Gölyazı by cutting the necropolis (or "Gâvur Mezarlığı [Cemetery of Infidels]" in colloquial language) in the middle. Settlement is on three consecutively aligned peninsulas [2]. The far end part through inside of lake takes shape of an island in periods when waters rise; a wooden bridge was once used for passing the island while a concrete bridge, with no specific feature, is used today for that purpose. Thanks to its ability of taking an island form, and being surrounded by a strong rampart, the island part is the most reliable part of the settlement. Therefore, it would not be incorrect to claim island part as the acropolis of the city. The actual settlement area of the ancient city is the peninsula extending along in the middle, as it is today. According to the data collected, the settlement extends across the west hillside of Zambak Hill, which cuts the peninsula in the middle. On this part, there are public and cult structures such as stadyon, theatre, niche area besides dwellings; for example, there is a theatre

alan. Kentin koruyucu tanrısı Apollon'a ait temenosun, anakaranın yaklaşık 1 km güneyinde yer alan Kız Ada üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. En kuzeyde kalan ve bir sur duvarı ile ayrılan yarımada üzerinde ise antik kentin nekropolü uzanmaktadır.

Apollonia a.R. kentinde kurtarma kazıları nekropol ve kutsal alan olmak üzere iki farklı sektörde gerçekleşmiştir; nekropol kazıları 2016 yılında, Kutsal Alan ise 2017 yılında. Apollonia kentinin nekropolü kente ulaşımın sağlandığı modern yolun her iki tarafına yayılmış şekilde geniş bir alanı kaplamaktadır. Yolun doğusundaki mezarlar genellikle anakayanın sanduka şeklinde yontulmasıyla oluşturulan lahit/khamosorion mezarlardır [3]. Apollon Tapınağı'na bakan sırtta yer alan yolun batısındaki mezarlar ise podyumlu alt yapıları ile daha çok anıtsal mezarlardan oluşmaktadır [4].

Yüzeyde yakın olan mezarların kaçak kazılarla tahrip ve talan edilmesi üzerine 2016 yılı Ağustos ayında Hazineye ait olan 502 numaralı parselde kurtarma kazılarına başlanmıştır. Kazılara başlamadan önce ilk olarak 320



Şekil 1 : Hazine arazisi olan parsel.

Figure 1 : The parcel that belongs to the Department of Treasury.

on the southwest hillside of Zambak Hill, a stadion on the north hillside and niche sanctuary on east hillside. It is estimated that the temenos of Apollo, the protector god of the city, is on Kız Island, almost 1 km south of the mainland. On the northernmost part, the peninsula separated with a fortification wall, the necropolis of the ancient city extends along.

Rescue excavations in Apollonia a.R. city took place in two different sectors in 2016 and 2017 as necropolis and sanctuary, respectively. The Necropolis of Apollonia covers a large area expanding on two sides of the modern path, which enables access to the city. Tombs on the east side of the road are sarcophagi/chamosoria, which were mostly carved out from bedrock in form of a cist [3]. The tombs on the west side of the road on the rock ridge facing the Temple of Apollo mainly consist of mausoleums with their platform infrastructure [4].

In August 2016, rescue excavations on no. 502 parcel that belongs to the Department of Treasury started after near-surface tombs were damaged and depredated with illegal excavations (Figure 1). Before the excavations started, the parcel with 320 m<sup>2</sup> area was hedged for protection. During the rescue excavations, priority was given to the cleaning and completing the excavations of the tombs damaged by treasure hunters.



Şekil 2 : Sondaj alanları.

Figure 2 : Sounding excavation fields.

During the rescue excavations, 28 tombs were opened in total in 5 sounding excavation fields (Figure 2), and 6 different grave types were detected: Chamosorion, stone cist grave, clay and mudbrick tomb, simple earth grave, brick covered / cappuccina tomb and rubble walled grave with brickdust mortar. The common feature of the tombs is that there are tacks (cut nails) of different sizes



m<sup>2</sup> yüzölçümüne sahip olan parselin çevresi koruma çiti ile çevrildi. Sonrasında ise kurtarma kazılarına başlandı; kazılarda öncelik definciler tarafından tahrip edilen mezarların temizliği ve kazısını tamamlamak olmuştur.

Kurtarma kazıları esnasında toplam 5 sondaj alanında, 28 mezar açılmış ve bunlarda 6 farklı tip tespit edilmiştir: khamosorion mezar, taş sanduka mezar, kil ve kerpiç mezar, basit toprak mezar, kiremit çatkı mezar ve horasan harcı ile moloz taş örgü oda mezar. Mezarların ortak özelliği her birinin içerisinde ve çevresinde çeşitli büyüklüklerde çok sayıda mih bulunmasıdır. Bununla birlikte her bir mezarda az ya da çok sayıda mezar hediyesine rastlanmıştır: genel olarak pişmiş toprak

inside and around all of them. Apart from that, gifts were found in each grave, more or less: earthenware or glass unguentarium in general (Figure 3), terra cotta figurine (Figure 4), terra cotta and glass bowls [5], lagynos, oil lamps, oilers, strigilis [6], jewelry and ornaments, bronze oinochoe (Figure 5), metal or bone tools (Figure 6), coins [5], many glass, bone and ceramic pieces, etc.

One of the interesting tomb types of necropolis area is Chamosorion, unearthed with 4 examples [8]. Since they were opened by treasure hunters before, they were only cleaned and they have average length of 200 cm, average width of 100 cm and average height of 65-85 cm [9], [10], [11], [12]. Although they were damaged, there



Şekil 3 : Nekropolde bulunan unguentarium örnekleri.

Figure 3 : Unguentarium samples from necropolis area.



Şekil 5 : Bronz oinochoe.

Figure 5 : Bronze oinochoe.



Şekil 4 : Pişmiş toprak figürin.

Figure 4 : Terra cotta figurine.



Şekil 6 : Metal veya kemik aletler.

Figure 6 : Metal or bone tools.



ve cam unguentarium (Şekil 3), pişmiş toprak figürin (Şekil 4), pişmiş toprak ve cam kâse [5], laginos, kandil, yağdanlık, strigilis [6], takı ve süs eşyası, bronz oinochoe (Şekil 5), metal veya kemik aletler (Şekil 6), sikke [5], çok sayıda cam, kemik ve seramik parçası vs.

Nekropol sahasının ilginç mezar tiplerinden birisi, 4 örnek açılan “Khamosorion Mezarlar”dır [8]. Daha önce defineciler tarafından kazıldığı için sadece temizlikleri yapılan mezarların ortalama uzunlukları 200 cm, genişlikleri 100 cm ve yükseklikleri 65-85 cm arasında değişmektedir [9], [10], [11], [12]. Her ne kadar tahrip edilmiş olsalar da mezarlardan birisinde yetişkin bir erkeğe ait dizkapağına kadar korunmuş bacaklar [13], başka bir mezarda ise en az iki yetişkine ait iskelet parçaları tespit edilmiştir. Mezarlarda yer veya yön seçimi konusunda herhangi bir kuralın olmadığı dikkat çekmektedir. Khamosorion Mezarlar, Geç Hellenistik Dönem’den Geç Roma İmparatorluk Dönemi’ne kadar uzun bir zaman diliminde Güneydoğu Anadolu’dan Akdeniz’e, Marmara’dan Avrupa’ya birçok coğrafyada karşımıza çıkmaktadır; Kilikia, Lykia, Mysia, Roma vb [14].

Nekropol alanında en sık görülen mezar tipi “Taş Sanduka Mezarlar”dır [15]. Yaklaşık 230 cm uzunluk, 55 cm genişlik ve 75 cm yüksekliğe sahip bu tip mezarlarda sanduka bölümü toprak harçla örülüp, taş duvarla çevrilmiştir. İç yüzey kerpiç sıvalıdır. Mezarın üzeri kenarları düzeltilmemiş taş plakalar ile kapatılmıştır olup plaka sayısı mezarın uzunluğuna göre 4-5 arasında değişmektedir [16]. Nekropol kazılarında grup oluşturacak şekilde bir arada duran en fazla mezar 4 örnekle 4 x 6 m ölçülerinde peribolos ile çevrili aile mezarında bulunmuştur [17], [18].

“Kil Kerpiç Sanduka” olarak adlandırdığımız tipteki mezarlar, sanduka bölümü tamamen kille veya kalıpta hazırlanmış kerpiç bloklardan inşa edilmektedir [19]. Mezar duvarları düzeltilen anakayaya yaslanabildiği gibi, moloz taşlarla desteklenen kil duvar ile de sınırlanabilmektedir. Bu tipte, kerpiç mezarlarda görülen çatki şeklinde karşılıklı birbirine yaslanan 2-3 cm kalınlığında kil plakalarla oluşturulan bir iç zarf da bulunabilmektedir. Mezarların üzeri, taş sanduka mezarlarda olduğu gibi kenarları düzeltilmemiş kaba kapak taşları ile kapatılmıştır; taş plakalar genellikle 4 büyük bloktan oluşmaktadır. Kapak taşları çoğunlukla moloz taş duvar ve anakaya üzerine oturmakta, ancak doğrudan kil duvar üzerine oturan örnekler de vardır. Kapak taşları belli bir düzen içerisinde kapatılmış ve aralara kilit taşları yerleştirilmiştir. Özellikle en üst sıraya oturtulan kilit taşını bulmadan kapak taşlarını

were found legs of an adult man preserved up to knee level in one tomb [13], and skeleton pieces of at least two adults in another. It is noticeable that there was no rule for place or direction selection for the tombs. Chamosoria are observed in a variety of regions from Southeast Anatolia to Mediterranean, from Marmara to Europe within a long period of time from Late Hellenistic Era to Late Roman Empire Era: Cilicia, Lykia, Mysia, Roma etc [14].

The most common grave type in the necropolis area is “Stone Cist Grave” [15]. With their average length of 230 cm, 55 cm width and 75 cm height, the symbolic coffin part of the grave is bonded with soil mortar and surrounded by stone wall. Internal surface is coated with mudbrick. Upper surface of the tomb is covered with stone flags edges of which are not trimmed and the number of stone flags changes between 4 and 5 depending on the length of the grave [16]. During the necropolis excavations, the highest number of graves existing together as to create a group was found to be a family grave (cist) surrounded by peribolos in 4 x 6 m in size, with 4 examples [17], [18].

The type of tombs called “Clay Mudbrick Cist” were built by mudbrick blocks where the cist part was prepared completely with clay or molding [19]. Grave walls may either lean against the smoothed out bedrock or limited with clay wall supported by quarry stones. In that type of graves, there might be an internal shell built up with clay plates with 2 – 3 cm thickness leaning against each other as the frame observed in mudbrick tombs. Their upper surfaces are covered again with untrimmed edged rough stone covers like the upper surfaces of sarcophagus, and stone flags generally consist of 4 large blocks. These ledgers (cap stones) are generally placed on rubble wall or bedrock, but there are also some examples where placed directly on the clay wall. Ledgers were closed with a pattern and keystones were placed in between. It is especially impossible to lift the ledgers and open the grave before finding the keystone placed on top. As far as it is seen from the existing tack and carbon traces, it is deductible that generally primary cremation was applied in those graves; incineration must have been carried out after the corpse was laid on the wooden bench first [20].

Another type is “Clay-Stroter covered Graves”. Typically they are like “Clay Mudbrick Cist Graves”. In that type of graves, mudbrick plain tile covering up the grave consist of square shape plates 51 x 51 in size; the number of plain tiles changes between 6 – 8 depending on the size of the grave [21]. Mudbrick plain tiles are laid together as frame. Gaps on both narrow sides are again covered



kaldırıp mezarı açmak mümkün değildir. Mevcut mih ve karbon izlerinden anlaşıldığı kadarıyla, bu tür mezarlarda genellikle birincil kremasyon uygulanmıştır; ölü beden ahşap tenesir üzerine uzatıldıktan sonra yakma işlemi gerçekleştirilmiş olmalıdır [20].

Bir diğer tip “Kerpiç Stroterli Çatki Mezarlar”dır. Tip olarak “Kil Kerpiç Sanduka Mezarlar”a benzemektedir. Bu grupta mezarın üzerini kapatan kerpiç stroterler yaklaşık 51 x 51 cm boyutlarında kare şeklindeki plakalardan oluşmaktadır; mezarın büyüklüğüne göre stroter sayısı 6-8 adet arasında değişebilmektedir [21]. Kerpiç stroterler çatki şeklinde yan yana dizilmektedir. Her iki dar yanda açık kalan bölümler yine düz kerpiç stroterler ile kapatılmıştır. Kerpiç stroterlerin arası birer santimetre kalınlığında kil harç ile sıvanarak mezar dış dünyaya karşı tamamen yalıtılmaktadır. Mezarın güneydoğu uzun kenarı boyunca görülen yeşil renkli kil dış yüzeyin tamamen sıvanmış olabileceğini düşündürmektedir. Kil-kerpiç sanduka mezarların aksine, çatki mezarların üzerini kapamak için genellikle şekilsiz yassı taş blok kullanılmamıştır. Mezarlarda uzanma yönünü genellikle anakayanın yapısı belirlemektedir. Bu grup mezarlarda genellikle birincil kremasyon gömü uygulanmıştır [22].

Çatki mezarlara ait bir diğer tipte, stroter yerine kiremit kullanılmıştır. “Kiremit Çatki Mezarlar” olarak isimlendirdiğimiz tipe ait bir örnek bulunmaktadır [23], [24]. Çatki, yaklaşık kare şeklinde dökülmüş, pişirilmeden güneş altında kurutularak kullanılan kil tuğlalardan oluşmaktadır. 180 cm uzunluğa, 67 cm genişliğe, 57 cm yüksekliğe sahip mezarın iki ucuna yerleştirilmiş taş kapaklar bulunmaktadır. Mezar teknesi anakaya yüzeyindeki pürüzlü bir çukurun düzeltilmesi ile oluşturulmuştur.

Bir diğer grubu “Basit Toprak Mezarlar” oluşturmaktadır. Ortalama 100 cm uzunluğa, 65 cm genişliğe ve 30 cm derinliğe sahip olan bu tür mezarlarda, tekne sınırlarını moloz taş ve anakayanın kesilmesi oluşturmaktadır. Üzerleri olasılıkla pişmiş toprak levhalar ile kapatılmaktadır [25].

Son tipimizi “Oda Mezarlar” oluşturur [26]. Bu tipte tuğla ve moloz taş kullanılarak malta harcı ile örülen duvarların çevirdiği odacıklar bulunmaktadır [27]. Duvar kalınlığı ortalama 40 santimetredir. Mezarları ortalama ölçüleri uzunluk 310 cm, genişlik 160 cm ve derinlik 90 santimetredir. Yan kanatlarda kapı olmaması girişin üstten olduğunu düşündürmektedir. Mezarın üzeri yine taş plakalar ile kapatılmaktadır.

with plain mudbrick tiles. Space between mudbrick plain tiles are plastered with clay mortar in one centimeter thickness, ensuring the complete insulation of the tomb against external world. Green clay external surface observed through the long southeast edge of the grave is considered to be completely mortared. Contrary to clay-mudbrick cist graves generally amorphous (shapeless) flagstone blocks were not used to close the top of framed graves. Generally the structure of the bedrock defines the laying direction of graves. Mainly primary cremation funerary was applied in this groups of graves [22].

In another type of framed graves, roofing tile was used instead of plain tile. There is an example for the type we name “Brick Covered / Cappuccina Tomb” [23], [24]. Covers consist of clay tiles casted almost square shape and used after dried under the sun, without firing. The grave has 180 cm length, 67 cm width and 57 cm height, and stone covers on both ends. Grave basin was created by straightening a rough pit on the bedrock surface.

Another group is “Simple Earth Graves”. Having an average 100 cm length, 65 cm width and 30 cm depth, these graves have basins limited by rubble stones and cutting the bedrock. Its top was possibly closed with terra cotta (fired) earth plates [25].

The last type is “Chamber Tomb” [26]. This type has chambers surrounded by the walls made of maltase mortar by using brick and rubble stones [27]. Wall thickness is 40 cm in average, and average sizes of the graves are 310 cm in length, 160 cm in width and 90 cm in depth. Since there is no door at side wings, it is considered that entrance is from top. Grave is again closed from top with stone plates.



Şekil 7 : Geçici koruma örneği.

Figure 7 : Temporary preservation example.





Şekil 8 : Kesilen yüzeylerin yalıtılması.

Figure 8 : Ensure insulation on these cut surfaces.

Nekropol alanında açılan kerpiç mezarların hava ve çevre şartlarından etkilenmemesi için, geçici üst örtü ve çevre düzenlemesi yapılarına kadar yerinde koruma ile ilgili geçici önlemler alınmıştır. Geçici koruma nekropolde bulunan 15 mezara uygulanmış ve yöntem olarak suya dayanıklı plywood/kontrplak ile "ahşap kapama" tercih edilmiştir (Şekil 7). Arazi eğimi, taşlık zemin, mezar boyutu göz önünde bulundurularak belirlenen ölçülere göre ahşap plakalardan uygun parçalar kesilerek işe başlanmıştır. Kesilen yüzeylerde yalıtımı sağlayarak kontrplakta bozulmanın önüne geçebilmek amacıyla, kesilen yüzeylere içerisine sertleştirici ve az miktar tiner karıştırılan epoksi bazlı ahşap boyası uygulanmıştır (Şekil 8). Kar ve yağmur sularının yüzeyde birikmesine engel olabilmek için üst kapaklar ortalama %5 eğimli yerleştirilmiştir. Ekleme yerlerinde oluşan aralıklar ise silikon sıkılarak doldurulmuştur. Arazi yapısından kaynaklanan açıklıkları gidermek amacıyla kasalar jeo-tekstilden yapılan yatakların üzerine oturtulmuş (Şekil 9-10), buna rağmen kapanmayan açıklıklar köpük kullanılarak kapatılmıştır. Son olarak kireç ve sıva kumuyla hazırlanan harç kapak ve ana kaya arasındaki birleşme noktalarına boydan boya sıvanarak mezarların atmosfer ile bağları tamamen kesilmiştir.

Kazılar esnasında Gölyazı sakinlerini sürece dahil edebilmek amacıyla "Halk Bilgilendirme Günleri" adı altında mahalle yöneticileri ve sivil toplum kuruluşlarının öncülüğünde toplantılar düzenlenmiş, bu toplantılarda sürdürülmekte olan kazı çalışmaları ve hedefler ile ilgili paylaşımlarda bulunulmuştur [28]. Koruma ve çevre düzenleme projeleri hazırlanırken güncel yöntemler hakkında bilgi alışverişinde bulunabilmek amacıyla

In order to prevent the effects of weather and environmental conditions on the mudbrick tombs opened in the necropolis area, some temporary protective measures were taken for on-site preservation until temporary cover coat and environmental planning are provided. Temporary protection was applied to 15 graves in the necropolis and "wood coating" with water resistant plywood was chosen as protection method (Figure 7). First, proper pieces were cut from wood plates according to the sizes determined by considering the land slope, rubble bed and grave sizes. In order to ensure insulation on these cut surfaces and protect plywood against any deterioration, epoxy based wood paint, mixed with hardener and little amount of thinner was applied on cut surfaces (Figure 8). To prevent snow and rain waters from accumulating on the surface, upper covers were placed with a slope of 5% in average. Gaps on joints were filled with silicon. To eliminate the gaps resulting from land structure, cases were placed on beds made of geo-textile (Figures 9-10), and the gaps that could not still be closed were filled with foam. Finally, the mortar prepared with lime and plastering sand was plastered all through the joints between the cover and bedrock completely cutting the connection between the grave and the atmosphere.

During excavations, meetings of "Public Briefing Days" were held under the leadership of neighborhood administrators and non-governmental organizations to ensure the involvement of Gölyazı residents in the process, and information was shared about the ongoing excavations and goals [28]. A workshop "Nilüfer International Workshop Series – I, Necropolis and Landscape: Implementations, Approaches and Suggestions" was organized on December 2-3, 2016 with the participation of science people, who are experts in their fields, in order to share information on contemporary methods in preservation and landscape project preparations [29]. At the end of the workshop, a final declaration was issued including a common action plan. The text of the accepted final declaration is as follows:

"In 'Nilüfer International Workshop Series – I, Necropolis and Landscape' workshop organized by Nilüfer Municipality, Ministry of Culture and Tourism, and Uludağ University on December 2- 3, 2016 in Gölyazı St. Panteleimon Church, implementations, approaches and suggestions were opened to discussion and evaluation.

The workshop, enriched by the participation of science people from various fields and institutions,



Şekil 9 : Jeotekstilden yataklar.

Figure 9 : Beds made of geo-textile.

2-3 Aralık 2016 tarihleri arasında konusunun uzmanı bilim insanlarının katılımı ile "Uluslararası Nilüfer Kültür Çalıştayları Serisi – I, Nekropol ve Peyzaj: Uygulamalar, Yaklaşımlar ve Öneriler" konulu bir çalıştay organize edilmiştir [29]. Çalıştay sonunda ortak eylem planının çıkartıldığı bir sonuç bildirgesi hazırlanmıştır. Kabul edilen sonuç bildirgesinin metni aşağıda sunulmaktadır:

"Nilüfer Belediyesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Uludağ Üniversitesi tarafından 2-3 Aralık 2016 tarihinde Gölyazı Aziz Panteleimon Kilisesi'nde düzenlenen, "Uluslararası Nilüfer Kültür Çalıştayları Serisi-1, Nekropol ve Peyzaj" çalıştayında uygulamalar, yaklaşımlar ve öneriler değerlendirmeye ve tartışmaya açılmıştır.

Farklı alanlarda ve farklı kuruluşlarda çalışmalar yapan bilim insanları, uzmanlar, ilgili meslek odaları, ilgili dernekler ve öğrencilerin katılımıyla zenginleşen çalıştay yüksek bir katılımı gerçeğe dönüşmüş ve başarı ile sonuçlanmıştır.

Açılış konuşması ve ödül törenlerinin ardından; arkeoloji ve peyzaj mimarlığı alanlarından; farklı nekropol alanlarındaki koruma önlemleri ve önerileri, peyzaj



Şekil 10 : Kasa yerleştirildikten sonra.

Figure 10 : After cases were placed.

experts, chambers of different professions, non-profit organizations and students, hosted a great number of participants and was concluded in a successful way.

After the opening speeches and award ceremony, 26 papers were submitted in archaeology and landscape architecture fields on the topics of preservation measures and suggestions from different necropolis areas, landscape problems, display and arrangement suggestions, open-air museum, museum-park applications, death and necropolis in prehistoric times, museum studies, grave types, archaeometry analyses and research and mapping for detecting inventory of underground structures and they were discussed in 7 sessions.

Eight academicians from Germany, Italy, Azerbaijan, and Syria, and thirty six academicians from various universities of Turkey participated to the workshop.

At the end of the opening session, a field trip was made to Gölyazı Necropolis area to introduce the natural and cultural features of the area.





problemleri, teşhir ve düzenleme önerileri, açık hava müzesi, müze-park uygulamaları, tarih öncesinde ölüm ve ölümler kenti, müzecilik, mezar tipleri, arkeometrik analizler ile yer altı yapılarının envanter tespitine yönelik araştırma ve haritalama konularında 26 adet bildiri sunulmuş olup, 7 farklı oturumda ele alınmış ve tartışılmıştır.

Almanya, İtalya, Azerbaycan, Suriye ülkelerinden olmak üzere sekiz akademisyen, yurtiçinden ise çeşitli üniversitelerden otuz altı akademisyen katılım sağlamıştır.

Açılış oturumu sonunda Gölyazı Nekropol alanında, alanın doğal ve kültürel özelliklerini tanımaya yönelik bir arazi gezisi gerçekleştirilmiştir.

Çalıştayın temel amacı; nekropol alanlarının koruma-kullanma dengesi içerisinde ancak koruma öncelikli olarak planlanması, kullanma kavramının ise geçmiş uygarlıklara ait bu miras alanlarından sadece bilgi edinilmesi bağlamında yorumlanarak değerlendirilmesi ve nekropol alanlarının gelecek nesillere aktarılması amacıyla sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır.

Bu kapsamda 2-3 Aralık 2016 tarihinde Gölyazı Aziz Panteleimon Kilisesi'nde düzenlenen, "Uluslararası Nilüfer Kültür Çalıştayları Serisi-1, Nekropol ve Peyzaj" çalıştayında aşağıdaki bilimsel değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Planlama çalışmasında ve proje tasarımında Gölyazı'nın tamamı için; tüm kültürel değerleri hatta geleneksel kültürel öğelerin koruma kararları, çevre düzenleme kararları bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır.
2. Koruma amaçlı ilkeler aynı olsa da her yerin kendine özgü özel bir durumu bulunmaktadır.
3. Düzenleme, hem arkeolojik hem de doğal çevre ile uyumlu olmalıdır. Alanın koruma öncelikli ve öznel olarak planlanması, tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir.
4. Bu alanların kullanımının ise öncelikli olarak bilgi edinilmesi bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.
5. Nekropol alanlarının gelecek nesillere aktarılması amacıyla sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir.
6. Proje tasarımının; yaratıcı, özgün, nitelik ve kimlik vurgularının yapıldığı, kültürel peyzajın felsefi ve estetik özellikleri birleştirilerek yapılması gerektiği düşünülmektedir.

*Main purpose of the workshop was to plan necropolis areas within preservation and usage balance but giving preservation the priority, while evaluating the concept of usage on the context of only getting information from these heritage areas from ancient civilizations and to ensure sustainability by transferring necropolis areas to the next generations.*

*In this scope, the following scientific evaluations were made during Nilüfer International Workshop Series - 1, Necropolis and Landscape Workshop held on December 2-3, 2016 in Golyazı St. Panteleimon Church.*

1. *In planning and project design, for whole Gölyazı, the preservation decisions for all cultural and even traditional cultural elements and landscaping arrangement decisions should be handled in an integrative approach.*
2. *Although preservation principles stay same, but each place has their special condition.*
3. *Landscaping must be consistent both with archaeological and natural environment. It is necessary to plan, design and apply the area with preservation-priority and subjectivity.*
4. *The use of these areas should be evaluated primarily within the concept of information acquisition.*
5. *It is necessary to ensure sustainability to transfer the necropolis to the next generations.*
6. *It is considered that project design must highlight creativity, authenticity, quality and identity and cultural landscaping should be made by combining the philosophical and aesthetic qualifications.*
7. *Grave types change by societies. For example, there are five communities in Crimea and thus, five grave types can be observed. This is why social structure should be taken into consideration during landscaping works.*
8. *In arrangements on finding areas, repairs and arrangements giving priority to the use of natural vegetation and soil structure of the area must be priority solution suggestions. Milet example showed that only sodding is not sufficient.*
9. *Safety measures should be taken to prevent illegal excavations and destruction.*
10. *To protect the findings against negative effects of external weather conditions, protection roofs or protective structure systems should be used.*



7. Toplumlara göre mezar tipleri değişmektedir. Örneğin Kırım'da beş farklı halk mevcuttur ve bu doğrultuda beş farklı mezar geleneği görülmektedir. Bu yüzden alan düzenlemeleri sırasında toplum yapısı da dikkate alınmalıdır.

8. Buluntu alanlarında yapılacak olan düzenlemelerde alanın kendi doğal bitki örtüsü ve toprak yapısı kullanılarak onarımlar ve düzenlemeler öncelikli çözüm önerileri arasında yer almalıdır. Sadece çimlendirmenin yeterli olmadığını Milet örneği de göstermiştir.

9. Kaçak kazıların ve tahribatın önüne geçmek için güvenlik önlemleri alınmalıdır.

10. Buluntuların korunmasına yönelik dış hava koşullarından olumsuz etkilenmesini önlemek amacıyla gereken durumlarda koruma çatıları veya korugan yapı sistemlerine yer verilmelidir.

11. Alanın bir senaryo bağlamında gezilmesini sağlayacak şekilde planlanması, ziyaretçilerin bir kurgu dahilinde tüm buluntulara ulaşımalarının sağlanması ve hazırlanacak bilgi tabelaları ile bilgilendirilmeleri sağlanmalıdır.

12. Ziyaretçiye açılacak alanlarda güvenli ve düzenli bir rota izlemesini sağlayan gezi güzergahları oluşturulmalıdır. Oluşturulan güzergahlar üzerinde görme engelli vatandaşlarda düşünülerek uyarı levhaları, yönlendirme tabelaları kabartmalı yapılmalıdır.

13. Nekropol alanının çevresi ile kurduğu etkileşimin artırılması sağlanmalıdır.

14. Etnik kimlik vs. gibi ayırım gözetmeksizin bir teşhirin öncelikler arasında olmasına ve mezarların toplumsal hafızanın bugünkü yaşamı için değerinin öne çıkarılmasına dikkat edilmelidir.

15. Nekropol alanları içerisinde giriş - ziyaretçi birimi - kafeterya - müze gibi yapısal kitlelere olabildiğince az yer verilmelidir. Bu kapsamda "Ören Yeri Müzesi" oluşturulabilir.

16. Kent içinde, yerinde korunacak arkeolojik alanların "ancak başka ticari amaçlara hizmet etmesi durumunda korunur" algısının önüne geçilmesi gerekmektedir.

17. Koruma ve teşhirden yakın çevrenin coğrafi ve diğer arkeolojik değerlerini göz önünde bulunduran projelerin teşvik edilmesi gerekmektedir.

18. Oluşturulması planlanan yapısal kitleler içerisinde imitasyon eserler ile orijinali yansıtmaya, ortam karartılarak hikayesi ile birlikte yaratma, ses ve koku ile kremasyonu yansıtmaya gibi uygulamalar kullanılabilir. Yaşamakta olan

11. It is necessary to plan the area as to be visited within a context of a scenario, allow the visitors reach all antique findings in scope of a fiction-story telling and inform the visitors with information signs.

12. In areas opened to the visitors, visit routes must be established allowing a safe and regular visits. Warning signs and direction table signs on these routes must have braille letters as well for visually impaired visitors.

13. The interaction between the necropolis and its surrounding should be increased.

14. Indiscriminating the ethnic identity etc., a display must be among the priorities and to highlight the value of graves for collective memory's current existence.

15. Structures such as entrance - visitor's unit - café - museum in the necropolis area must be as little as possible. In this scope, an "archaeological site museum" can be established.

16. For the archaeological areas to be protected on-site in the city, the perception of "protected only when they serve for other commercial purposes" must be overcome.

17. Projects that take geographical and other archaeological values of the surrounding area in conservation and display should be encouraged.

18. Within the structures planned to be established, it is possible to use practices such as reflecting the original by using imitated works, telling the stories by darkening the ambient, and reflecting cremation by using sound and smell. Practices such as documenting traditional applications in death, burial, commemoration, etc. and sharing with methods like video, making vitalizations with 3-D spaces, various animations and simulations, adding muscles to skeletons and getting their silicon molds are important examples to make the displayed areas be remembered by the visitors.

19. 3-D model vitalization with death ritual, first death condition, burial ritual and current condition can be made.

20. It is necessary to establish a waste collection and disposal system.

21. Solar energy systems can be preferred for enlightening the area.

22. Guidance services can be used for introducing the necropolis area to the visitors.

23. It is necessary to prepare risk maps of humans and natural resources.



ölüm, gömme, anma vs. gibi geleneksel uygulamaların belgelenmesi ve video gibi yöntemler ile paylaşılması, 3 boyutlu mekanlar, çeşitli animasyon ve simülasyonlar ile canlandırma yapılması, iskeletlerin etlendirilmesi ve silikon kalıplarının alınması sergilenen alanların akılda kalması açısından önemli uygulamalardır.

19. Ölüm ritüeli; ilk ölüm hali, gömü ritüeli ve bulunduğu hali ile üç aşamalı olarak 3 boyutlu model canlandırma yapılabilir.

20. Atık toplama ve uzaklaştırma sisteminin kurulması gerekmektedir.

21. Alan aydınlatmasında güneş enerji kullanımlı sistemler tercih edilebilir.

22. Nekropol alanının ziyaretçilere tanıtılmasında rehberlik hizmetinden de yararlanılabilir.

23. İnsan ve doğal kaynakların risk haritalarının hazırlanması gerekmektedir.

24. Bu elde edilen veriler ışığında; öncelikle alanın ekolojik peyzaj planı hazırlanmalıdır. Peyzaj planı çalışmasında öncelikle analiz paftaları (yükselti, bakı, eğim, klimatoloji, hidroloji, yakın çevresi ile etkileşimi, flora ve fauna çalışması gibi) hazırlanarak bu analizlerin sonucuna göre peyzaj projesinin hazırlanması gerçekleştirilmelidir.

25. Hazırlanan peyzaj projesinin üniversite, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları Koruma Bölge Müdürlüğü tarafından onaylanmasından sonra uygulamasının büyük bir titizlikle yürütülmesi gerekmektedir.

Alanın koruma öncelikli kullanıma açılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla Nilüfer Belediyesine ve yaşayan yerli halka büyük görev düşmektedir”.

Bu ilk bölümde, Apollonia a.R. antik kentinin nekropolünde Hazineye ait 502 numaralı parselde gerçekleştirilen kurtarma kazılarında açığa çıkartılan mezarlar özlüce ve mezarlarda alınan geçici koruma tedbirleri tanıtılmakta, alanın müze-park haline dönüştürülmesi için yaptırılan uygulama projesinde ilkelerin nasıl belirlendiği ve sürece yerel halkın nasıl dahil edilmeye çalışıldığı anlatılmaya çalışılmıştır.

## 2. Kültür Varlıklarının Korunmasına Yanlış Bir Örnek: Priene Athena Tapınağı Restorasyonu

2016 yılında Apollonia’da başlatılan kurtarma ve sondaj kazılarında uygulanan çağdaş koruma anlayışına ulaşıncaya kadar, geçmişte arkeolojik kazılarda açığa

24. Under the light of these data, an ecologic landscape plan of the area must be prepared first. In landscape planning, analysis sheets (elevation, exposure, slope, climatology, hydrology, interaction with close environment, flora and fauna studies) must be prepared first and landscape project can be prepared according to the results of these analyses.

25. After the landscaping project has been approved by the University, the Ministry of Culture and Tourism, the General Directorate of Cultural Heritage and Museums, and the Regional Directorate of Cultural Heritage Protection, the application must be carried out with great care.

The Nilüfer Municipality and the local people have a major role in ensuring sustainability and opening the area with protection priority.”

In this first section, graves revealed during rescue excavations on no.502 parcel which belongs to the Treasury, in necropolis of Apollonia a.R. ancient city, are described essentially and the temporary preservation measures in the graves are explained. Besides, it is also tried to explain how the principles are defined in application project to turn the area into a museum-park, and how local people are included in the process.

## 2. A Misapplied Example in Preservation of Cultural Heritage: Restoration of the Temple of Athena at Priene

Until the contemporary preservation understanding applied in rescue and sounding excavations started in Apollonia in 2016, there had been serious mistakes regarding the preservation of the cultural heritage revealed during the archaeological excavations. We would like to examine that with an example. In Priene ancient city excavation I undertook in 2015, as required by the responsibility of being the scientific consultant, we had the chance of analyzing the previous excavations in the city and preservation practices. One of the areas we have studied was the Temple of Athena, one of the most important structures in the city. The mistakes made in the restoration of the five columns located in the northern peristasis of the temple constitute the subject of this chapter.

Priene is a town on the southern mountainside of Mykale/Samsun Mountain located in the south of Ionia Region [30]. The goddess Athena carries the title of “Polias”, derived from the word polis, since Priene is also the guardian and mother goddess of the city [31]. The sanctuary of Athena, in accordance with its importance, has the largest temenos area in the city, and a terrace



**Şekil 11 :** Priene Athena Tapınağı'nın kent planındaki konumu.

**Figure 11 :** The location of Priene Temple of Athena in the city plan.



**Şekil 12 :** Priene'nin yapılarının deniz seviyesinden yüksekliğini gösterir şematik topografik kesiti (Athena Tapınağı kırmızı daire içerisinde).

**Figure 12 :** Topographic section showing the height from sea level of the Priene's building (Temple of Athena in red circle).

çıkartılan kültür varlıklarının korunmasında oldukça ciddi hatalar yapılmıştır. Bu konuyu bir örnekle irdelemek istiyoruz. 2015 yılında üstlendiğim Priene antik kenti kazısı bilimsel danışmanlığının üzerimize yüklediği sorumluluk gereğince kent genelinde geçmişte yapılan kazıları ve koruma uygulamalarını inceleme fırsatımız oldu. İnceleme yaptığımız alanlardan birisi kentin en önemli yapıları arasında gösterilen Athena Tapınağı'dır. Tapınağın kuzey peristasisinde yer alan beş sütunun restorasyonda yapılan hatalar ve yanlış yönetilen süreç bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Priene, İonia Bölgesi'nin güneyinde, Mykale/Samsun Dağı'nın güney eteklerinde yer alan bir kenttir [30]. Tanrıça Athena, Priene kentinin de koruyucu ve ana tanrıçası olduğundan polis kelimesinden türemiş olan "Polias" sıfatını taşımaktadır [31]. Athena Kutsal Alanı önemine uygun olarak kentteki en büyük temenos alanına sahip olup, bunun için kent merkezini oluşturan Agora'nın kuzey batısında ve Agora alanından 16 m daha yüksekte bulunan bir teras seçilmiştir (Şekil 11) [32]. Ayrıca burası kentin yeni yerinde kurulmasından sonra yapılan ilk kutsal alandır. Tapınağa konum olarak, çevresindeki diğer alanlardan daha hâkim noktada bulunmasını ve bu hâliyle Menderes Ovası'ndan ve hatta antik dönemde denizden bile görülmesini sağlayan yüksek bir kaya sırtı seçilmiştir [33]. Kutsal alanın inşa edildiği teras denizden yaklaşık 96 m yüksekliktedir (Şekil 12). Söz konusu teras Athena Kutsal Alanı'nın inşası için düzleştirilmiş ve güneye doğru büyük bir teras duvarıyla genişletilmiştir [34].

in the north west of Agora which forms city center, of 16 m higher than the Agora was chosen (Fig. 11) [32]. This is also the first sanctuary built after the city was established on its new location. For the location of the temple, a high rock ridge was selected to be on a location dominating its environment, which allowed it to be seen even from the Menderes Lowland and even from the sea in ancient times [33]. The elevation of the terrace where the Sanctuary was built is about 96 m from sea level (Figure 12). The terrace was straightened for the construction of Athena Sanctuary and extended to the south with a large terrace wall [34].

According to A. Hennemeyer, the structures that make up the sanctuary of Athena might have been completed partly over time [35]. Construction activities in the vicinity of the area started 4<sup>th</sup> century BC and was completed only during Augustus (27 BC - 14 AD). Thus, it turns out that this area appears to be a large construction site for about 300 years [36].

The first building built on the area is probably the old altar, whose remains have not been preserved and which is located under the present monumental altar. Towards the end of the 3<sup>rd</sup> century BC, the sanctuary began to be expanded and equipped with magnificent constructions. At that stage, a large monumental altar was constructed, whose fundamentals and some construction elements has been preserved today. The temenos area was started to be equipped with large format sacrificial altars. In addition, a flat area in the south of the temple was filled and a terrace was





**Şekil 13 :** Athena Kutusal Alanı'nın birinci inşaa evresi durumunu gösteren modelleme (İ. Ö. 3. yüzyıl sonları).

**Figure 13 :** The first construction phase model of the Athena Sanctuary  
(End of the 3<sup>rd</sup> century AD).



**Şekil 14 :** Athena Kutusal Alanı'nın ikinci inşaa evresi durumunu gösteren modelleme (İ. Ö. 2. yüzyıl sonları).

**Figure 14 :** The second construction phase model of the Athena Sanctuary  
(End of the 2<sup>nd</sup> century AD).



**Şekil 15 :** Athena Kutusal Alanı'nın üçüncü ve son inşaa evresi durumunu gösteren modelleme (İ. Ö. 1. yüzyıl sonları).

**Figure 15 :** The third and Last construction phase model of the Athena Sanctuary  
(The end of the 1<sup>st</sup> century BC).

A. Hennemeyer'e göre, Athena Kutusal Alanı'nı oluşturan yapılar zaman içerisinde kısmi ve aşamalar halinde inşa edilerek bitirilmiştir [35]. Alandaki inşaat faaliyetlerine MÖ 4. yüzyılda başlanmış ve ancak Augustus döneminde (MÖ 27 - MS 14) tamamlanmıştır. Böylece bu alanın yaklaşık 300 sene boyunca büyük bir yapı santelesi görünümlünde olduğu ortaya çıkmaktadır [36].

Alanda ilk inşa edilen yapı muhtemelen bugünkü anıtsal sunağın altında yer alan ve kalıntıları korunmamış olan eski sunaktır. MÖ 3. yüzyılın sonlarına doğru kutusal alan genişletilmeye görkemli yapılarla donatılmaya başlanmıştır. Bu evrede bugün temelini ve bazı yapı elemanları korunmuş olan büyük anıtsal sunak inşa edilmiştir. Temenos alanı büyük formatlı adak antlarıya donatılmaya başlanmıştır. Ayrıca tapınağın güneyindeki duz alan doldurularak yaklaşık 12 metre genişletilerek bir teras elde edilmiştir. Teras güneyde bakış açısı güneyden yani aşağıdaki vadi ve Menderes Ovası'ndan buraya olacak şekilde anıtsal bir destek duvarıyla sınırlanmıştır. Bu ilk evrede tapınağın özünü oluşturan cella, doğu penstasisi ve güney ve kuzey tarafların bir kaç sütun bitirilmiştir (Şekil 13). Böylece tapınak kilit faaliyetleri için kullanılabilir hale gelmiş olmalıdır [37]. Tapınağın inşasına Büyük İskender'in de önemli miktarda mali destek sağladığı bilinmektedir [38].

The last and deepest expansion of the sanctuary and its zoning took place in the 1<sup>st</sup> century BC. At that stage, the sanctuary was extended to the east with half-insula (Figure 15) [39]. Parallel to this, the terrace support wall and the stoa on it were extended in the same direction. The construction of the propylon at that stage was also established at the place where it is still today. The stylistic features of the preserved architectural fragments of propylon, especially the Ionic capitals, support early Imperial period dating gained with the structure studies [40].

The terrace is bounded by a monumental support wall on the south, allowing the view from the south, meaning from the valley below and the Menderes Lowland. In that first stage, cella, the essence of the temple, and the eastern peristasis and some columns in southern and northern sides of the temple were completed (Figure 13). Thus, the temple must have become available for cult activities [37]. It is known that Alexander the Great provided great financial support for the construction of the temple [38].

In the works from the second half of the 2<sup>nd</sup> century BC, terrace was extended to the west and surrounded with a stoa (Figure 14). This stoa's columns sequential facade does not look to the temple as might be thought, but on the contrary, to the valley. This feature is explained by the fact that the stoa was used as a viewing platform for the busy streets of the city down, to the city center, and to Menderes Lowland more far away.

Bu özellik stoanın, kentin aşağıdaki işlek caddelerine, kent merkezine ve daha da arkada menderes ovasına seyir terası olarak kullanılmış olması ile açıklanmaktadır.

Kutsal alanın en son ve köklü genişletilmesi ve imarı MÖ 1. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu aşamada kutsal alan doğuya doğru yarım insula genişletilmiştir (Resim 15) [39]. Buna paralel olarak teras destek duvarı ve onun üzerindeki stoa da aynı istikamette uzatılmıştır. Bu evrede propylonun inşası da bugün halen görülen yerde gerçekleşmiştir. Propylonun korunan mimari parçalarının, özellikle de ion başlıklarının stil özellikleri yapı araştırmalarıyla kazanılan erken İmparatorluk dönemi tarihlenmesini desteklemektedir [40].

Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise tapınağa Augustus'a ait imparator kültü eklenmiştir [41]. Bu durum ilave yapı faaliyetlerine son bir defa canlılık getirmiştir. Doğu cepheye ait orta arşitravda yer alan bu ilaveye ilgili olan ve üzerinde Athena ve Augustus'un (Sebastos) adlarının geçtiği yazıt, günümüzde tapınak ile sunak arasında durmaktadır.

Kısacası, kentin en önemli kutsal alanı asırlar boyunca uzaklardan iyi görülebilen bir yapı şantiyesi halindedir ve bu zaman sürecinde optik etkisi de köklü bir şekilde değişmektedir. Tapınak için özellikle şu hususu belirtmeden geçmemek lazımdır: yapı Pytheos'un tasarımına sıkı sıkıya bağlı kalınarak tamamlanmış ve inşaat faaliyetlerinin uzaması nedeniyle Augustus Dönemi'ne dolayısıyla Vitruvius'un yaşadığı zamana kadar güncel kalmıştır. Özel bir mevkii ve ismi olmayan Priene gibi küçük bir İon kentinin bu tapınağı, daha Antikçağ'da "Klasik İon Tapınağı" olarak kabul görmüştür [42]. Yapının örnek teşkil eden etkisi Anadolu'nun daha geç yapılarında da gözlenebilir [43].

Priene Athena Tapınağı Vitruvius'un yapının mimari olarak Pytheos'u göstermesinden dolayı Orta Çağ'dan başlayarak Eski Çağ araştırmacıları ve mimarlık tarihçilerinin ilgisini çekmiştir [44]. Athena Tapınağı Priene'nin ziyaret edilmesi veya araştırılmasında en belirleyici unsur olmuş ve bu nedenle de Tapınağın araştırma tarihi ile kentin araştırma tarihi hemen hemen paralellik göstermektedir [45].

1894 yılı Priene'nin dolayısıyla da Athena Tapınağı'nın araştırılmasında bir dönüm noktası oluşturur. İzmir'deki Berlin Kraliyet Müzeleri İstasyonu'nun Müdürü C. Humann 1894 yılında Priene'yi ziyaretinden sonra, aynı yılın aralık ayında Osmanlı İmparatorluğu makamlarından Priene için kazı ruhsatı talebinde bulunmuş ve 1895 kazılara başlamıştır. Humann'ın 1896

*In the Roman Imperial period, the emperor's cult of Augustus was added to the temple [41]. This has brought vitality to the additional building activities for the last time. The inscription of the names of Athena and Augustus (Sebastos), which is related to this addition in the middle architrave of the Eastern front, now stands between the temple and the altar.*

*To put it briefly, the most important sanctuary of the city is a building site where it can be seen from a far for centuries, and during this time the optical effect has also radically changed. For the temple, it is necessary to particularly mention the fact that the building was completed in strict adherence to the design of Pytheos and remained up to the time of Vitruvius, meaning to Augustus Period due to the extension of the construction activities. This temple of a small Ionian town, such as Priene of a special position and without a name, was further recognized as the "Classic Ionic Temple" in ancient times. The exemplary effect of construction can also be observed in later structures in Anatolia [43].*

*Because Pytheos was delegated as the architecture of the structure by Vitruvius, the Athena Temple at Priene has always attracted Ancient history researchers and architecture historians starting from the Middle Ages [44]. The Athena Temple has been a distinctive factor for visits to or research in Priene and this made a parallel effect for research history of the Temple and of the city [45].*

*1894 was a milestone for Priene, and also for Temple of Athena, in terms of research. C. Humann, director of the Berlin Royal Museums Station in İzmir, visited Priene in 1894 and requested an excavation license for Priene from the Ottoman Empire authorities in December of the same year. After Humann died in 1896 in İzmir, Th. Wiegand has taken over the role of the excavation chief. Wiegand conducted his work until 1899, especially with the contributions of H. Schrader [46]. Athena Sanctuary and structures in this area were committed on the paper by Schrader and in the foreword, "dominant" position of the Temple of Athena in the city was described and that structure was expressed as shown "Example Model of Anatolian Ionic Style" in manuals and scientific publications [47]. In other subtitles, Preservation Status of the Structure, "Building Material, Direction and Plan", "Measurements", "Infrastructure", "Columns", "Walls and Entrances", "Upper Structure and Front views", "Measurements, Division and Decoration of Upper Structure", "Pediment", "Ceiling Bands", "Internal Sections", "Opsithodom", "Polychromies", "Technique" and "Lapidary Signs" were handled. J.C. Carter, in his*



yılında İzmir’de vefat etmesinden sonra, kazı başkanlığını Th. Wiegand devralmıştır. Wiegand çalışmalarını, özellikle H. Schrader’in katkılarıyla 1899 yılına kadar yürütmüştür [46]. Athena Kutsal Alanı ve bu alandaki yapılar Schrader tarafından kaleme alınmış olup, giriş kısmında Athena Tapınağı’nın kent içerisindeki “hâkim” konumu tanımlandıktan sonra bu yapının bilimsel yayınlarda ve el kitaplarında “Anadolu İon Yapı Stilinin Örnek Modeli” olarak gösterildiği ifade edilmiştir [47]. Daha sonraki alt başlıklarda ise “Yapının Korunma Durumu”, “Yapı Malzemesi, Yönü ve Planı”, “Ölçüler”, “Alt Yapı”, “Sütun”, “Duvarlar ve Anteler”, “Üst Yapı ve Cephe Görünüşleri”, “Üst Yapının Ölçüleri, Bölümlemesi ve Dekorasyonu”, “Alınlık”, “Tavan Kasetleri”, “İç Bölümler”, “Opsithodom”, “Polychromie”, “Teknik” ve “Taşçı İşaretleri” gibi konular ele alınmaktadır. J.C. Carter 1983 yılında yayınlanan “The Sculpture of the Sanctuary of Athena Polias at Priene” isimli kitabında Athena Kutsal Alanı’nda o döneme kadar yapılan araştırmalar ve çalışmaları bunların metotlarının da tartışılarak detaylı olarak ele almıştır.

Priene Athena Tapınağı’nda 1898’den 1965 yılına kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. 1965 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti makamları Priene’yi turizm için daha cazip hale getirmek arzusunda. Bir Müteahhit yönetiminde Athena Tapınağı’nın bugün halen ayakta olan beş sütünü tekrar yeniden ayağa kaldırılmıştır. Ancak bu “onarım” (?) orijinalde birbirine ait olamayan parçalarla ve bazı kısımlar eksik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu tebliğin ana konusunu oluşturan bu “restorasyon” aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Athena Tapınağı’nda 1965 ve 1966 yıllarında F. Krauss’un inisiyatifi ile O. Bauer yönetiminde ve iki mimarlık öğrencisinin de katılımıyla toplamda 11 hafta süreyle mimari araştırmalar yapılmıştır. Bu kapsamda Tapınağın taş planı (rölöve) çıkartılmış ve bazı mimari parçaların çizimleri yapılmıştır [48]. Bu çalışmalar esnasında yapının önemli mimari parçalarından bazıları tekrar keşfedilmiştir [49]. 1977 ve 1982 yılları arasında, mimarlar W. Müller-Wiener ve W. Koenigs Priene’nin araştırılmasını Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi’nin programına almışlar ve Athena Kutsal Alanı’nın tamamında yoğun bir şekilde çalışmışlardır [50]. Müller-Wiener’in bu çalışmalarındaki amacı, Athena Kutsal Alanı’nı, tapınak olmaksızın yayınlamaktır. Ancak W. Müller-Wiener’in 1991 yılında vefatı üzerine bu konu 1998 yılında Arnd Hennemeyer tarafından üstlenilmiş ve 2013 yılında araştırmaların sonuçları “Das Athenaheiligtum von Priene: Die Nebenbauten – Altar, Halle und Propylon – und die bauliche Entwicklung des Heiligtums” isimli

book published in 1983 “The Sculpture of the Sanctuary of Athena Polias at Priene” discussed the research and studies carried out in the Athena Sanctuary until that time in detail by discussing their methods.

No work was done at the Athena Temple from 1898 to 1965. By the year 1965, authorities of the Republic of Turkey found it desirable to make Priene more appealing for the tourism. Five columns of the Temple of Athena have been lifted again under the leadership of a Contractor, and they are still standing today. However, this “repair” (?) was carried out with mismatching parts and parts missing from the original. This “restoration”, which constitutes the main theme of this paper, will be discussed in details below.

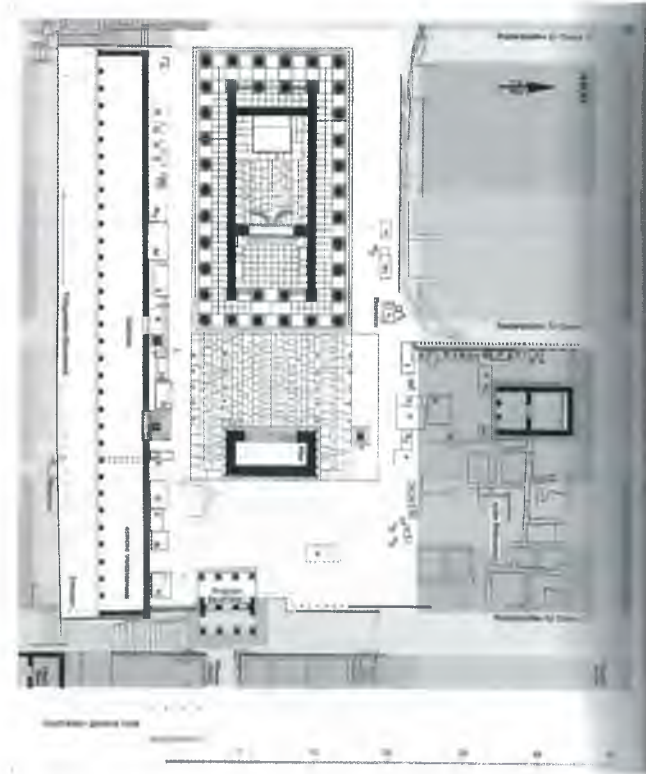
In 1965 and 1966, with the initiative of F. Krauss, and with the management of O. Bauer, and the participation of two architectural students, total of 11 weeks of architectural research was carried out in the Temple of Athena. Within this scope, the stone plan (drawing-up/releve) of the temple was prepared and drawings of some architectural pieces were made [48]. Some of the important architectural pieces of the structure were rediscovered during these studies [49]. Between 1977 and 1982, Priene’s research was taken into the program of İstanbul Branch of German Archaeological Institute by the architects W. Müller-Wiener and W. Koenigs and studied extensively throughout the Athena Sanctuary [50]. The purpose of Müller-Wiener in these works was to publish the Athena sanctuary without the temple. However, upon W. Müller-Wiener’s death in 1991, Arnd Hennemeyer took over that issue in 1998 and in 2013 the results of the research were published in the book titled “Das Athenaheiligtum von Priene: Die Nebenbauten - Altar, Halle und Propylon - und die bauliche Entwicklung des Heiligtums”. In the book “Haus und Stadt im Klassischen Griechenland” published by Wolfram Hoepfner and Ernst-Ludwig Schwandner in 1994, Priene’s sanctuaries, especially the Athena Temple, were examined. In this publication, ancient sources and inscriptions giving information about the temples and architecture are evaluated first. Then, it is emphasized that the temples and sections are built according to a certain proportional system, especially considering the proportions of the building parts [51]. In 2005, in the compiled publication named “Priene” under the editorship of Kleopatra Ferla and Nikos Dontas, “Temple of Athena” was also included. However, new researches and results carried out by the German Archaeological Institute in the Sanctuary of Athena were not taken into account in the information and drawings published there.



kitapta yayınlanmıştır. 1994 yılında Wolfram Hoepfner ve Ernst-Ludwig Schwandner tarafından yayınlanan, "Haus und Stadt im Klassischen Griechenland" adlı kitapta Priene'nin kutsal alanları ve özellikle de Athena Tapınağı ele alınmaktadır. Bu yayında önce tapınak ve mimarı hakkında bilgi veren antik kaynaklar ve yazıtlar değerlendirilmektedir. Daha sonra da özellikle yapı kısımlarının biri birine olan oranları üzerinde durularak tapınağın ve bölümlerinin belli bir oran sistemine göre inşa edilip edilmediği üzerinde durulmaktadır [51]. 2005 yılında Kleopatra Ferla ve Nikos Dontas'ın editörlüğünde yayınlanan "Priene" isimli derleme yayında "Athena Tapınağı"na da yer verilmiştir. Ancak burada yayınlanan bilgi ve çizimlerde Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Athena Kutsal Alanı'nda yürüttüğü yeni araştırmalar ve sonuçları dikkate alınmamıştır. Çok kaliteli, hatta lüks sayılabilecek bir baskıya sahip bu kitapta Th. Wiegand - H. Schrader'in ve W. Hoepfner - E.-L. Schwandner yayınlarındaki tapınağa ait çizimler bilgisayar marifetiyle üç boyutlu hale getirilip yanıltıcı renklendirmelerle sunulmaktadır. Priene'deki Athena Tapınağı hakkında

In this book which has a very good quality that can be even considered a luxury print, Th. Wiegand-H. Schrader and W. Hoepfner-E.-L. Schwandner drawings of the Temple were rendered in three dimensions by means of computer and presented with coloring. The most recent, most important and most comprehensive work on the temple of Athena at Priene is the monograph entitled "Der Athenatempel von Priene" published in 2015 by Wolf Koenigs. W. Koenigs, as a result of the architectural measurement and documentation studies carried out in the field in Priene in 1977 - 1982 and 1991-1998 followed by the results of the editions of the Berlin, Istanbul and London museums, created this large work of 430 pages, 40 plates and 7 large drawings. In this work of W. Koenigs, 1180 architectural pieces belonging to the temple are documented and evaluated. The book also explores the place and prominence of the Athena Temple at Priene on the architectural history and the architect Pytheos in detail.

Considering four the publications made until now, the entrance to the Athena Temple at Priene located in the sanctuary is provided by a small propylon with a front and rear Ionic columns, from the east (Figure 16). The western half of temenos is occupied by a large temple of the type of peripteros plan with 6 x 11 columns (stylobate 19,53 x 37,13 m) in Ionic order. From that temple, only some blocks of wall pedestal and three-step infrastructure were preserved in-situ. Preserved infrastructure is



Şekil 16 : Athena Kutsal Alanı'nın planı konumu.

Figure 16 : Athena Sanctuary Plan.

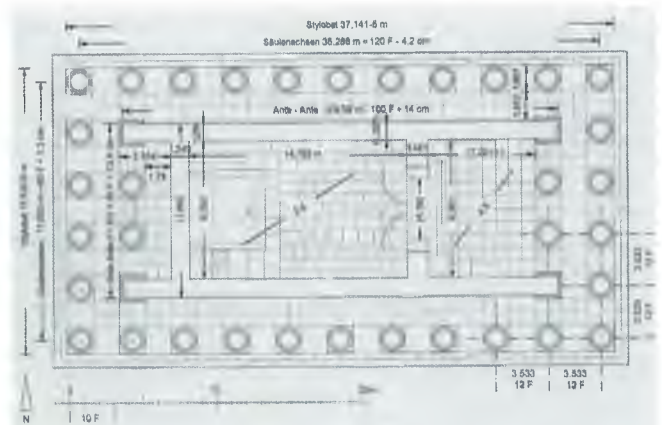


Abb. 52 Grundriss, Hauptmaße und Proportionen. M. 1 : 300

Şekil 17 : Athena Tapınağı'nın planı, ölçü birimleri ve oranları (F: ayak ölçüsünün Almanca kısaltması) .

Figure 17 : Plan, units and ratios of Athena Temple (F: abbreviation for foot measure).

yapılan en yeni, en önemli ve en kapsamlı çalışma ise Wolf Koenigs tarafından 2015 yılında yayınlanan "Der Athenatempel von Priene" başlıklı monografidir. W. Koenigs, 1977 – 1982 ve 1991 - 1998 yıllarında Priene’de alanda yürüttüğü mimari ölçüm ve belgeleme çalışmalarının sonuçlarına akabinde Berlin, İstanbul ve Londra’daki müzelerdeki incelemelerinin neticelerini ekleyerek 430 sayfa, 40 Levha ve 7 büyük boy çizimden oluşan bu büyük boy eseri ortaya koyabilmiştir. W. Koenigs’in bu çalışmasında tapınağa ait 1180 mimari parça belgelenecek değerlendirilmektedir. Kitapta ayrıca Priene Athena Tapınağı’nın mimarlık tarihindeki yeri ve önemi ile mimarı Pytheos ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Bugüne kadar yapılan yayınları göz önünde bulundurursak, kutsal alan içinde yer alan Priene Athena Tapınağına giriş, doğudan ön ve arkası dörder İon sütunlu küçük bir propylon vasıtasıyla sağlanmaktadır (Resim 16). Temenosun batı yarısını 6 x 11 sütunlu (stylobatı 19,53 x 37,13 m) İon düzeninde peripteros plan tipinde büyük bir tapınak işgal etmektedir. Bu tapınaktan günümüze sadece duvar kaidesinin bazı blokları ile üç basamaklı alt yapı yerinde in-situ korunmuştur. Korunan alt yapı sütun, duvar ve üst yapı yıkıntıları ile çevrelenmiş durumdadır. Bu Tapınak klasik dönemin İonia’da korunmuş ve en ince detayına kadar araştırılmıştır. Berlin Pergamon Museum’da tapınağın iki sütunu ve üzerine gelecek parçaları kopya olarak tekrar kurulmuştur ki, bu rekonstruksiyon yapıya ait mimarinin bilimsel açıdan hemen hemen hiç eksiksiz tek örneğidir [52]. Berlin’deki bu sergilemede, Priene Athena Tapınağı’nın sütun yüksekliği F. Krischen’in fikrine başvurulmuş T. Wiegand’in ölçtüğü sütun alt çapının on katı olarak, yani 12,71 m olacak şekilde uygulanmıştır [53].

W. Koenigs, Priene Athena Tapınağı hakkında yaptığı detaylı araştırmada sütun yüksekliğini 11,62 m olarak hesaplamıştır. Bu yükseklik sütun alt çapının yaklaşık 9 katına tekabül etmektedir (Sütun alt çapı = 129,4 cm) [54].

MÖ 350 – 325 yıllarında inşa edilen Athena Tapınağı’nın plan tasarısı mükemmel bir dama tahtası oluşturan bir sistem sunar ve bu sistemdeki her bir kare 6 x 6 Attik ayak ölçüsündedir (bir Attika ayağı = 29,44 cm esas alınınca her bir kare 1,764 x 1,764 m olarak hesaplanır) (Resim 17). Plintheler ve aralarındaki mesafeler tam bu kareyi doldururlar. Böylece sütunlar arası mesafe 12 ayak (3,528 m) eder. Peristasis 6 x 11 sütun sayısı ile veya 5 x 10 sütun arası ile 1 : 2 oranındadır. Böylece peristasisin aks ölçüleri 60 x 120 ayak veya 17,64 x 35,28 m yapar. Duvarlar ve anteler köşeden ikinci sütunla aksial ilişkidir, yani

surrounded by columns, walls and superstructures. This temple has been preserved in the classical period of Ionia and has been searched to the finest detail. At Pergamon Museum in Berlin, the two columns of the temple and the parts to be restored have been reconstructed as replicas, and this reconstruction is almost an entirely scientific example of the architecture of this structure [52]. In this exhibition in Berlin, the height of the Priene Temple of Athena after applying to the idea of F. Krischen, to be ten times of T. Wiegand’s measure the column bottom diameter, ie 12,71 m [53].

In a detailed survey of the Temple of Athena at Priene, W. Koenigs calculated the height of the column as 11,62 m. This height corresponds to approximately 9 times the lower diameter of the pillar (column lower diameter = 129,4 cm) [54].

The plan projection of the Temple of Athena, built between BC 350 – 325, proposes a system forming a perfect checkerboard and each square in this system is 6 x 6 Attic foot in size (when one Attic foot is based as equal to = 29,44 cm, each square is 1,764 x 1,764 m) (Figure 17). Plinths and the distance between them completely fill this square. Thus, distance between the columns makes 12 feet (3,528 m). Peristasis is in 1:2 proportion to 6 x 11 number of columns or 5 x 10 pillar space. Thus, axle sizes of peristasis make 60 x 120 feet or 17,64 x 35,28 m. Walls and antes are in axial relationship with the second column on the corner, which means, they completely follow the checkerboard system [55]. Pteron is in one inter columnium width, and that measurement was maintained not only on long sides but also on short sides shaped deeper in other structures until that period. In this way, on cella wall and ante axes their sizes are 3 x 8 inter axial or 36 x 96 feet. When 4 feet of wall thickness is added to that, external measurements of cella is 40 x 100 feet (11,84 x 29,48 m = 2 : 5 proportion) [56]. Entrée façade was highlighted with a deep pronaos. Both narrow sides of cella was structured with symmetrical two in antis columns. Thus, for the first time, a distinct opisthodom is found in east Ionia. While pronaos is almost square with size of 30 x 32 feet, opisthodom is only 12 feet deep. Total height of the temple is 50 feet.

The frontview of the temple can be described from top to bottom as follows: The staircase section called Crepidoma consists of three steps (Krepis) and constitutes the bottom with Euthynterie. Most of this bottom structure is located on the natural bedrock, which forms a solid foundation. Where bedrock is missing, there is a foundation made of trimmed face



dama tahtası sistemine tam uymaktadırlar [55]. Pteron, bir inter columnium genişliktedir, sadece uzun taraflarda değil, aynı zamanda o döneme kadarki diğer yapılarda daha derin biçimlendirilmiş kısa cephelerde de bu ölçü tutturulmuştur. Böylece cella duvar ve ante akslarında 3 x 8 inter axial veya 36 x 96 ayak ölçülerindedir. Buna 4 ayaklık duvar kalınlığı eklenince cellanın dış ölçüleri 40 x 100 ayaktır (11,84 x 29,48 m= 2 : 5 oranı) [56]. Giriş cephesi derin bir pronaos ile vurgulanmıştır. Cella'nın her iki dar cephesi simetrik iki in antis sütunla oluşturulmuştur. Böylece ilk defa doğu İonia'da belirgin opisthodomastır. Pronaos 30 x 32 ayaklık ölçüsü ile kareye yaklaşırken, opisthodom sadece 12 ayak derindir. Tapınağın tüm yüksekliği ise 50 ayaktır.

Tapınağın cephe görünüşü ise aşağıdan yukarıya doğru şu şekilde tanımlanabilir: Krepidoma adı verilen merdivenli bölüm üç basamaktan (Krepis) oluşmakta olup Euthynterie ile birlikte alt yapıyı teşkil etmektedir. Bu alt yapının büyük bir bölümü sağlam bir temel oluşturan doğal ana kayaya oturmaktadır. Ana kayanın olmadığı kısımlarda ise düzgün kesme taşlardan örülmüş ve yaklaşık 2,50 m aşağıya inen bir temel inşa edilmiştir. Euthynterie adı verilen düzleşme/su basmanı seviyesi 37,5 cm yüksekliğinde olup tapınağın en altta görülebilen kısmını meydana getirmektedir. Bunun üzerinde ise kenar hattından 7 cm geriden olacak şekilde 36 cm yüksekliğindeki 44 cm genişliğindeki birinci basamak, 37 cm yüksekliğinde ve 43 cm genişliğindeki ikinci basamak yer almaktadır. Üst yüzeyi stylobatı oluşturan üçüncü basamağın yüksekliği ise 34 santimetredir. Stylobat üzerinde altta plinthe adı verilen dört köşe bir kısım ve spira, iç bükey profiller ve torustan oluşan kaide oturmaktadır. Bu profilleriyle kaide Anadolu-Ephesos tipi özellikleri göstermektedir [57]. Ancak, Priene'de yapıda yerinde yapılan restorasyonda kaidenin üst büyük dış bükey profilini oluşturan torus eksiktir. Kaidenin üzerinde alt çapları 129 cm olan 24 yivli sütunlar yükselmektedir [58]. Sütunları İon başlıkları taşıdıklarıdır. Başlıkların üzerinde taşınan üst yapı ise altta üç fascialı bir baştaban, dış sırası, geison ve simadan oluşmaktadır. Sima kısmı aslan başı şeklindeki çörtentler, kıvrık dal (ranke) kuşağı ve palmetlerle bezenmiştir [59].

Priene Athena Tapınağı'na ait mimari elemanların 53 tanesi Society Dilletanti'nin başışı ile Londra'daki British Museum'a götürülmüştür [60]. O. Rayet 1874 yılında tapınakta gerçekleştirildiği kazılardan sonra üç mimari bloğu Paris Louvre Müzesi'ne götürmüştür. 1895-1899 yılları arasındaki Alman kazılarında ise Priene Athena Tapınağı'na ait kaide parçası, sütun tamburu, İon başlığı, architrav ve sima bloğu gibi değişik türlerde 18

stones and going down almost 2,50 meter. Euthynterie, the basement level is 37,5 cm, and creates the part visible at the bottom of the temple. On top of this, there is a 36 cm high, 44 cm wide first step, 37 cm high and 43 cm wide second step, 7 cm from the edge line. The height of the third step, whose upper part forms the stylobate, is 34 cm. On the stylobate, there is a part of four corners called plinth at the bottom and a pedestal consisting of spira, concave profiles and torus. These profiles show the characteristics of Anatolian-Ephesos type pedestal [57]. However, in Priene, in-situ restoration is missing the torus, which forms the upper large convex profile of the pedestal. 24 fluted columns with lower diameters of 129 cm are rising on the pedestal [58]. Column crown the Ionic capitals. The upper structure, which is carried on the capitals, consists of three fascia architrave, indent sequence, geison and sima. Sima part is decorated with lion-headed gargoyles, sigmoidal branch (ranke) zone and palmettes [59].



Şekil 18 : Athena Tapınağı'na ait iki sütun ve üst yapının Berlin Pergamon Museum'daki alçı kopya düzenlemesi.

Figure 18 : The plaster copy of two columns and upper structure of Athena Temple at Berlin Pergamon Museum.





adet mimari eleman Berlin'deki Pergamon Museum'a götürülmüştür. Bunlardan bazıları, örneğin architrav, diş sırası ve sima'dan oluşan tapınağın üst yapısından bir bölüm bahsedilen elemanların yapıdaki orijinal sırasına göre üst üste konmuş şekliyle sergilenmektedir [61]. Pergamon Museum'da ayrıca Priene Athena Tapınağı'nın orijinal mimari elemanlarından alçı kopyalar alınarak iki sütun ve bunların üzerine gelecek üst yapı elemanları orijinal boyutlarda yeniden ayağa kaldırılmıştır [62]. Berlin Pergamon Museum'da antik mimarinin önemli örneklerinin bu şekilde orijinal boyutlarında sergilenerek ziyaretçilerde bu yapıların gerçek boyutları ve mimari şekillerinin etkisini uyandırma fikri ve planlaması Theodor Wiegand'a aittir [63]. (Şekil 18). Alman kazılarında bulunan mimari parçalardan toplam 6 parça ise Osman Hamdi Bey tarafından İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüştür. Tapınağa ait olup, W. Koenigs'in "Der Athena Tempel von Priene" isimli kitabının kataloğuna dahil edilen 1163 adet mimari eleman ise Milet Müzesi, Priene Kazı Deposu ve Tapınak alanında bulunmaktadır [64].

Athena Kutsal Alanı'nın bugünkü dağılık ve yıkıntı halindeki görünümü nedeniyle araştırma dışı bırakılmak zorunda kalınan unsurlar:

a) Doğal tahribat ve depremler: Priene'deki en tahrip edici depremlerden birisi MÖ 140/130 yıllarında tarihlenmekte ve bu deprem sonucunda çıkan yangınla kentin batı kısmı, özellikle de konutlar büyük ölçüde tahrip olmuştur [65]. Ancak daha çok batıdaki konut alanlarında yıkıcı etkisi izlenebilen bu depremin Athena Kutsal Alanı'nda da herhangi bir tahribata yol açıp açmadığını bilmiyoruz. Deprem araştırmacıları tarafından "Büyük Menderes Grabeni" olarak adlandırılan fay bölgesinde yer alan Priene antik kentinde gerçekleştirilen paleo-ve arkeosismolojik araştırmalar sonucunda MÖ 26 ve MS 68, 238, 244, 262, 1891 ve 1955 depremlerinin Athena Tapınağında ciddi tahribat ve yıkımlara yol açtığı tespit edilebilmiştir. Bu doğal afetlerin neden olduğu tahribatlar ve deformasyonlar ise özellikle tapınağın sütun gövdelerinde ve kaidelerinde gözlemlenmiştir [66].

b) Yukarıda "Araştırma Tarihi" bölümünde özetlendiği gibi, kutsal alanda 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleştirilen kazılar da bugünkü görünüşte rol oynayan önemli bir unsurdur. Bu erken kazılar esnasında tapınağa ait mimari elemanların düşüş konumlarına dikkat edilmemiş, parçalar yerinde belgelenmemiş ve zamanla bu mimari unsurlar birbirine karışmış/dağınık bir durumda gelişigüzel istiflenmiş [67]. Oysaki bu tür yapı kazılarında mimari parçaların düştükleri/buldukları yerde konum belgelenmelerinin yapılması daha sonraki restitüsyon

53 of the architectural elements of the Temple of Athena in Priene were taken to the British Museum in London with the donation of Society Dilletanti [60]. After his excavations at the temple in 1874, O. Rayet took three architectural blocks to Paris Louvre Museum. In the German excavations between 1895 and 1899, 18 architectural elements were taken to the Pergamon Museum in Berlin, such as the pedestal of the Priene Temple of Athena, column drums, Ionic capital, architrave and sima block. Some of these, for example, a part of the upper structure of the Temple consisting of architrave, indent sequence and sima, are displayed as overlaid by the original order of the elements mentioned [61]. At the Pergamon Museum, plaster copies of the original architectural elements of the Temple of Athena at Priene were also taken, and the two columns and superstructures that were to be overlaid were removed again in their original dimensions [62]. In Berlin Pergamon Museum the important examples of the ancient architecture are exhibited in their original dimensions, and the idea and planning to inspire the actual dimensions and effects of these architectural forms belong to Theodor Wiegand [63]. (Figure 18). 6 pieces in total from the architectural pieces found in the German excavations were taken by Osman Hamdi Bey to İstanbul Archaeology Museum. 1163 architectural elements belonging to the Temple and included in the catalog of W. Koenigs's book "Der Athena Tempel von Priene" are located in the Milet Museum, Priene Excavation Storage and Temple area [64].

The elements excluded from the study in the Sanctuary of Athena due to current disorganized and ruined appearance:

a) Natural disasters and earthquakes: One of the most destructive earthquakes in Priene dates back to 140/130 BC, and with the fire resulting from this earthquake, the west part of the city, especially the houses, were largely destroyed [65]. However, we do not know whether that earthquake, whose destructive effects can be observed in the western residential areas, caused any destruction in the sanctuary of Athena. The paleo-sismologic and archeo-sismologic surveys carried out in the ancient city of Priene in the fault zone called "Great Menderes Graben" by the earthquake experts proved that the earthquakes of 26 BC and AD 68, 238, 244, 262, 1891 and 1955 resulted in severe destruction and damage in the Temple of Athena. Damages and deformations caused by these natural disasters have been observed especially on the columns and bases of the temple [66].

b) As summarized in the "Research History" section above, the excavations carried out in the 18th and 19th centuries on the sanctuary are also an important element

çizimleri ve akabinde planlanacak restorasyon çalışmaları için çok önemlidir [68].

c) Kutsal alanın ve yapılarının tahribinde daha doğrusu yağmalanmasında rol oynayan diğer bir unsur ise özellikle 19. yüzyılda yapı bloklarının bağlanmasında kullanılan metallerin ve kurşunların sökülüp çalınmasıdır [69].

d) Son olarak, 1965 yılında Athena Tapınağı'nın kuzey persitasisine ait beş sütunun bir müteahhit tarafından tekrar ayağa kaldırılması kutsal alanın halihazırdaki görünüşünü kazanmasındaki en önemli etkidir. Bu çalışmada kullanılacak sütun tamburları tapınağın kuzey ve güney tarafındaki mimari parça yığınları arasından gelişigüzel seçilmiştir.

Bu "Anastylosis" tarzı restorasyondaki amaç ise ziyaretçiler için bir cazibe oluşturmaktır [70]. Ancak o zamanki bölge veya il yönetimi tarafından görevlendirilen müteahhit bu restorasyon çalışması için hiçbir bilimsel ön çalışma ve belgeleme yapmadığı gibi konunun uzmanlarından bilimsel görüş de almamıştır [71]. Bu nedenle gerçekleştirilen restorasyonda önemli eksikler ve hatalar bulunmaktadır [72]. Bu eksiklikler ve hatalar şu şekildedir:

a) Bilimsel araştırmalara göre 11,62 m olması gereken sütun yüksekliği yapıda gerçekleştirilen restorasyonda 7,92 m olarak uygulanmıştır ki, bu da olması gerekenden yaklaşık 3,5 m daha alçak bir görünüm ve dolayısıyla yanlış bir oran vermektedir. Sütun yüksekliğinin alt çapın 9 katı olması gerekirken, yapılan uygulamada yükseklik alt çapın 6 katıdır. Bu da bir İon Tapınağı'nda adeta Dor oranlarının uygulanması gibi yanlış bir izlenim uyandırmaktadır (Şekil 19) [73].



**Şekil 19 :** 1965 yılında yeniden dikilen Kuzey Peristasis'e ait beş sütunu ile birlikte Athena Tapınağı'nın günümüzdeki durumu .

**Figure 19 :** The present state of the Athena Temple with the five columns of the Northern Peristasis restored in 1965.

in today's appearance. During these early excavations, the declining positions of the architectural elements of the temple were not paid enough care, the pieces were not documented on-site, and over time, these architectural elements were randomly stacked in a mixed/random way [67]. On the contrary, the construction of the location documentation in the place where the architectural parts are located/in the excavation of such structures is very important for subsequent restitution drawings and planned restoration works [68].

c) Another element that plays a role in the damages and plunders in the sanctuary and structures, especially in the 19th century, is the dismantling and robbery of the metals and lead used for building blocks [69].

d) Finally, in 1965 the removal of the five columns of the Athena Temple's north columns by a contractor was the most significant influence in giving the present appearance of the sanctuary. The column drums to be used in this study were randomly selected from the architectural masses on the north and south side of the temple.

The purpose of this "Anastylosis" style restoration was to create an attraction for the visitors [70]. However, the contractor appointed by the regional or provincial administration at that time did not make any scientific preliminary studies or documentation for this restoration work or did he receive scientific opinion from the experts [71]. This is why there are significant deficiencies and mistakes in that restoration [72]. These shortcomings and mistakes are as follows:

a) According to the scientific research, the required column height of 11,62 m was applied as 7,92 m in restoration, which is about 3,5 m lower than it should be and therefore gives a wrong ratio. The height of the column must be 9 times the lower diameter, in which case the height is 6 times the lower diameter. This gives a false impression of an almost imposing Doric proportions in a Temple of Ionic (Figure 19) [73].

b) Drums that have been selected arbitrarily for the raised columns were placed upside down, regardless of the parts of the drum to face bottom and top.

c) All of the bases on which the columns were erected have missing parts called "torus" which have a large convex profile forming the upper part (Figure 20a, 20b).

d) The Ionic capitals placed on top of the pillars were also randomly selected among the fragments belonging to the Classical and Hellenistic eras.



b) Ayağa kaldırılan sütunlar için gelişigüzel seçilen tamburların alt ve üste gelecek kısımları dikkate alınmadan baş aşağı konulmuşlardır.

c) Dikilen sütunların oturdukları kaidelerin hepsinde üst kısmı oluşturan büyük bir dışbükey profile sahip olan ve "torus" adı verilen parçalar eksiktir (Şekil 20 a, 20b).

d) Sütunların üstüne konulan İon başlıkları da Klasik ve Hellenistik döneme ait parçalar arasından gelişigüzel seçilerek yanlış bir şekilde sıralanmışlardır.

Oysa, tarihi anıt ve eserlerde "restorasyon veya onarım" işine girilmeden uzman bilim insanları tarafından sağlıklı bir dokümantasyon ve belgeleme çalışmasının yapılması gereklidir. Ayrıca bu tür çalışma ve uygulamalar tek bir uzmanın yapabileceği konular olmadığından dolayı gerçekleştirilmesi planlanan anastylosisten önce ve sonra arkeoloji, mimarlık tarihi, statik ve mimari restorasyon alanlarında deneyimli uzmanlardan oluşacak bir ekibin hazırlayacağı belgeleme ve raporlara göre çalışmak en doğrusu olacaktır. Bu konu 1964 yılında yayınlanan Venedik Tüzüğü'nün 2. maddesinde özetle şu şekilde tanımlanmaktadır: "Anıtların korunması ve onarımı için, mimari mirasın incelenmesine ve korunmasına yardımcı olabilecek bütün bilim ve tekniklerden yararlanılmalıdır" [74]. Günümüzde yapı bazında yapılacak koruma ve onarım planlamalarında 1964 yılında kabul edilen Venedik Tüzüğü'nün ön gördüğü kurallar, arkeolojik alanların korunması ve bakımında ise 1989 tarihli Lozan Tüzüğü'nün kuralları geçerli olmaktadır [75].

Aslında Priene Athena Tapınağı'nda gerçekleştirilen bu restorasyon çalışması prensip olarak Priene'de kabul gören "anastylosis" ilkesine, yani bir yapıyı mümkün olduğunca orijinal parçalarıyla onarma uygulamasına uymaktadır [76]. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi, bu uygulama yapılırken belgeleme olmadan ve uzmanların görüşüne başvurmadan çalışılmıştır. Bunun sonucunda da tapınakta bilimsellikten uzak ve hatalı bir görüntü ortaya çıkmıştır. Günümüzde bu hatalı görünümü düzeltmek oldukça güçtür, çünkü Priene'de Athena Tapınağı'nın bulunduğu alana modern restorasyonlarda kullanılan vinçlerden her hangi birini nakletmek hemen hemen imkansızdır. Belki yanlış bilgilenmeyi önlemek için, üst torus profili olmaksızın eksik onarılan sütun kaidelerinin yanına, bir tane tam ve doğru kaide taştan işlenerek veya alçı dökümü yapılarak kopya olarak konulabilir.

Sonuç olarak Priene Athena Tapınağı'nda uygulanan restorasyon çalışması göstermiştir ki, restorasyon projesine başlamadan önce mevcut kazılarda elde edilen



Şekil 20a : Sütun kaidesinin üst torus ile olması gereken doğru şekli (Berlin Pergamon Müzesi).

Şekil 20b : Sütun kaidesinin üst torus olmaksızın eksik/hatalı düzenlenmiş şekli (Priene) .

Figure 20a : The correct relation between column bases and top torus profile (Berlin Pergamon Museum).

Figure 20b : The incorrectly arranged shape of column bases without top torus profile (Priene).

On the contrary, it is necessary to have a healthy documentation process by expert science people before starting any "Restoration or Repair" work on historical monuments and artifacts. Moreover, such study and practices cannot be performed by a single expert, so it will be the best way of working by considering the documentation and reports by experts from archaeology, architecture history, static and architectural restoration before any planned anastylosis. This topic is briefly summarized in Article 2 of the Venice Charter published in 1964: "The conservation and restoration of monuments must have recourse to all the sciences and techniques which can contribute to the study and safeguarding of the architectural heritage". [74]. Preservation and restoration plans to be made on the basis of buildings now prescribe the rules adopted by the Venice Charter in 1964 and the rules of the Lausanne Regulation of 1989 in the preservation and maintenance of archaeological sites.

In fact, this restoration work at the Temple of Athena in Priene conforms to the principle of "anastylosis", which is accepted in Priene in principle, in other words, a repair of the original parts as much as possible. However, as stated above, that application was carried out without documentation and without consulting experts. As a



veriler ve antik kaynaklar göz önünde bulundurularak gerçek restitüsyon projeleri hazırlanmalı ve ona göre uygulamaya geçilmelidir. Hatalı ve aslına yansıtmayan onarımlar, sonrasında geri dönüşü olmayan veya çok zor olan sonuçlara neden olabilmektedir. Çağdaş bir örnek gösterilme konusunda Apollonia'da sürdürülmekte olan kurtarma ve sondaj kazıları örnek alınabilecek iyi uygulamalardan birisi olamaya adaydır.

#### KAYNAKÇA

[1] Gölyazı Araştırmaları Nilüfer Belediyesi'nin desteği ile sürdürülmektedir. Nilüfer Belediyesi çalışanları adına Belediye Başkanı Sayın Mustafa Bozbey'e minnettarız. Kurtarma kazıları izni için Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, kazı başkanlığını üstlenen Bursa Müzeler Müdürü Sayın A. Sinan Özbey'e, Müzeyi temsilen aramıza katılan Hakan R. Bay'a çok teşekkür ederiz.

[2] Aybek, S., Öz, A.K., Apollonia a.R. (Gölyazı) ve Uluabat Gölü Çevresi Yüzey Araştırması 2006 Yılı Raporu, 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs – 01 Haziran 2007 Çanakkale, Ankara, s. 292 Çizim 1, 2008.

[3] Şahin, M., Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri II, Nilüfer İlçesi I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s. 192 Resim 482, 2016.

[4] Şahin, M., Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri II, Nilüfer İlçesi I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s. 192 Resim 483-484, 2016.

[5] Şahin, M. – Özbey, A.S., Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s. 129 Kat. M6-5, 2017

[6] Şahin, M. – Özbey, A.S., Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s. 101 Kat. M5a-64, 2017.

[7] Şahin, M. – Özbey, A.S., Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s. 159 Kat. SV-1, 2017.

[8] Şahin, M. – Özbey, A.S., Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s. 27 vdd., 2017.

result, erroneous image emerged in the Temple, which is far distant from being scientific. It is difficult to correct this erroneous appearance today, because it is almost impossible to transport any of the cranes used in modern restorations to the area of the Temple of Athena in Priene. Probably, to prevent misinformation, there can be placed as a copy next to the missing column bases without the top torus profile, by making one full and correct pedestal from stone, or with plaster mold casting.

As a conclusion, the restoration work implemented in the Temple of Athena at Priene shows that before starting restoration projects, it is necessary to prepare real restitution projects by considering the data from current excavations and ancient resources, and to start application according to these. Faulty repairs or repairs that do not reflecting the original, may cause irremediable results, or results that may require great effort to correct. As a contemporary example, the rescue and sounding excavations in Apollonia are good candidates for being one of the best practice examples.

#### REFERENCES

[1] Gölyazı Research Studies are conducted with the support of Nilüfer Municipality. We really appreciate the support of Mayor Mustafa Bozbey on behalf of Nilüfer Municipality employees. We would like to thank the Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Cultural Heritage and Museums for rescue excavation permission; dear A. Sinan Özbey, Manager of Bursa Museums, who took the leadership role in excavations; and Hakan R. Bay who joined us by representing the Museum.

[2] Aybek, S., Öz, A.K., Apollonia a.R. (Gölyazı) ve Uluabat Gölü Çevresi Yüzey Araştırması 2006 Yılı Raporu, 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs – 01 Haziran 2007 Çanakkale, Ankara, pp. 292 Drawing 1, 2008.

[3] Şahin, M., Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri II, Nilüfer İlçesi I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, pp. 192 Resim 482, 2016.

[4] Şahin, M., Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri II, Nilüfer İlçesi I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, pp. 192 Resim 483-484, 2016.

[5] Şahin, M. – Özbey, A.S., Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, pp. 129 Kat. M6-5, 2017



- [9] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
Mezar 1 için bk. s. 28 vdd., 2017.
- [10] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
Mezar 2 için bk. s. 42 vdd., 2017.
- [11] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
Mezar 3 için bk. s. 54 vdd., 2017.
- [12] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
Mezar 4 için bk. s. 64 vdd., 2017.
- [13] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s.  
30 Görsel 36, 2017.
- [14] Tomay, B., Apollonia a.R. Nekropolü, Uludağ  
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış  
Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2015.
- [15] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
örnek olarak bk. s. 81 Görsel 94, 2017.
- [16] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s.  
73 vd. Görsel 81-82, 2017.
- [17] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s.  
76 Görsel 87, 2017.
- [18] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s.  
80 vdd. Mezar 5a-d, 2017.
- [19] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s.  
126 Görsel 123, 2017.

- [6] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
pp. 101 Kat. M5a-64, 2017.
- [7] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
pp. 159 Kat. SV-1, 2017.
- [8] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
pp. 27 vdd., 2017.
- [9] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
Mezar 1 için bk. pp. 28 vdd., 2017.
- [10] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
Mezar 2 için bk. pp. 42 vdd., 2017.
- [11] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
Mezar 3 için bk. pp. 54 vdd., 2017.
- [12] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
Mezar 4 için bk. pp. 64 vdd., 2017.
- [13] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
pp. 30 Görsel 36, 2017.
- [14] Tomay, B., Apollonia a.R. Nekropolü, Uludağ  
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Unprinted  
Master's Thesis, Bursa, 2015.
- [15] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
örnek olarak bk. pp. 81 Görsel 94, 2017.
- [16] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
pp. 73 vd. Görsel 81-82, 2017.

- [20] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s.  
207 vd. Görsel 234 vd., 2017.
- [21] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s.  
168 Görsel 175, 2017.
- [22] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
örnek olarak bk. s. 104 Görsel 101, 2017.
- [23] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
örnek olarak bk. s. 183 Görsel 199, 2017.
- [24] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s.  
183 vdd. bk. Mezar 16, 2017.
- [25] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s.  
178 Görsel 196, 2017.
- [26] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
örnek olarak bk. s. 172 vd. Görsel 188, 2017.
- [27] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
örnek olarak bk. s. 172 vdd. Mezar 13, 2017.
- [28] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s.  
11 Görsel 12-13, 2017.
- [29] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, s.  
11 Görsel 14-15, 2017.
- [30] Rumscheid, F., Priene “Küçük Asya’nın Pompeisi”  
Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul, s. 1-3, 2000.
- [31] Rumscheid, F., Priene “Küçük Asya’nın Pompeisi”  
Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul, pp. 106, 2000; Koenigs,  
W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag,  
Wiesbaden, s. 12-13, 2015.
- [17] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
pp. 76 Görsel 87, 2017.
- [18] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
pp. 80 vdd. Mezar 5a-d, 2017.
- [19] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
pp. 126 Görsel 123, 2017.
- [20] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
pp. 207 vd. Görsel 234 vd., 2017.
- [21] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
pp. 168 Görsel 175, 2017.
- [22] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
örnek olarak bk. pp. 104 Görsel 101, 2017.
- [23] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
örnek olarak bk. pp. 183 Görsel 199, 2017.
- [24] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
pp. 183 vdd. bk. Mezar 16, 2017.
- [25] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
pp. 178 Görsel 196, 2017.
- [26] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
örnek olarak bk. pp. 172 vd. Görsel 188, 2017.
- [27] Şahin, M. – Özbey, A.S.,  
Nekropol Kazıları 2016-2017, M. Şahin (ed.), Apollonia  
a.R. Araştırmaları I, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa,  
örnek olarak bk. pp. 172 vdd. Mezar 13, 2017.



- [32] Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 169, 2013; Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 7, 2015.
- [33] Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 169, 201; Müllenhoff, M., *Geoarchäologische, sedimentologische und morphodynamische Untersuchungen im Mündungsgebiet des Büyük Menderes (Maeander), Westtürkei*, Im Selbstverlag der Marburger Geographischen Gesellschaft e. V., Marburg/Lahn, s. 193-193 Resim 50, 2005.
- [34] Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 175-176, 2013.
- [35] Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 1-280, 2013.
- [36] Hennemeyer, A., "Die Arbeiten im Athenaheiligtum", in: W. Raeck, *Priene. Neue Forschungen an einem alten Grabungsort*, *IstMitt* 53, s. 373-386, 2003; Raeck, W., "Priene als Baustelle. Beobachtungen zur Stadtentwicklung nach der Neugründung", S. Aybek – A. K. Öz (Ed.), *Yolların Kesiştiği Yer Recep Meriç İçin Yazılar*, *Metropolis İonia II*, s. 218, 2010.
- [37] Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 182-186, 2013.
- [38] Blümel, W. – Merkelbach, R., *Die Inschriften von Priene*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, s. 369-370 No. 149, 2014.
- [39] Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 190-191, 2013.
- [40] Rumscheid, F., *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus: Tafelband*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, s. 72 No. 295, 1994.
- [41] Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 13, 2015; Blümel, W. – Merkelbach, R., *Die Inschriften von Priene*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, s. 371-372 No. 153, 2014.
- [42] Gruben, G., *Die Tempel der Griechen*, Hirmer Verlag, München, s. 379, 1976.
- [43] Şahin, M., *Anadolulu Bir Mimar Hermogenes*, Ege Yayınları, İstanbul, s. 40-43, 2002.
- [44] Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap* (Çev. Suna Güven), Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, Ankara, pp. 8, 1990; Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 1, 2015.
- [28] Şahin, M. – Özbey, A.S., *Nekropol Kazıları 2016-2017*, M. Şahin (ed.), *Apollonia a.R. Araştırmaları I*, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, pp. 11 Görsel 12-13, 2017.
- [29] Şahin, M. – Özbey, A.S., *Nekropol Kazıları 2016-2017*, M. Şahin (ed.), *Apollonia a.R. Araştırmaları I*, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, pp. 11 Görsel 14-15, 2017.
- [30] Rumscheid, F., *Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi" Rehberi*, Ege Yayınları, İstanbul, pp. 1-3, 2000.
- [31] Rumscheid, F., *Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi" Rehberi*, Ege Yayınları, İstanbul, pp. 106, 2000; Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 12-13, 2015.
- [32] Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 169, 2013; Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 7, 2015.
- [33] Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 169, 201; Müllenhoff, M., *Geoarchäologische, sedimentologische und morphodynamische Untersuchungen im Mündungsgebiet des Büyük Menderes (Maeander), Westtürkei*, Im Selbstverlag der Marburger Geographischen Gesellschaft e. V., Marburg/Lahn, pp. 193-193 Resim 50, 2005.
- [34] Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 175-176, 2013.
- [35] Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 1-280, 2013.
- [36] Hennemeyer, A., "Die Arbeiten im Athenaheiligtum", in: W. Raeck, *Priene. Neue Forschungen an einem alten Grabungsort*, *IstMitt* 53, pp. 373-386, 2003; Raeck, W., "Priene als Baustelle. Beobachtungen zur Stadtentwicklung nach der Neugründung", S. Aybek – A. K. Öz (Ed.), *Yolların Kesiştiği Yer Recep Meriç İçin Yazılar*, *Metropolis İonia II*, pp. 218, 2010.
- [37] Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 182-186, 2013.
- [38] Blümel, W. – Merkelbach, R., *Die Inschriften von Priene*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, pp. 369-370 No. 149, 2014.
- [39] Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 190-191, 2013.

[45] Athena Kutsal Alanı ve Tapınağı ile ilgili detaylı araştırma tarihi için bkz. Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 3-8, 2013; Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 1-6, 2015.

[46] Rumscheid, F., *Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi"* Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul, s. 223-224, 2000.

[47] Wiegand, Th. – Schrader, H., *Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*, Georg Reimer, Berlin, s. 81-120, 1904.

[48] Bauer, O., "Beobachtungen am Athenatempel in Priene bei den Bestandsaufnahmen 1965 und 1966", *BJb* 169 [1969] 117-129; Bauer, O., "Vorläufiger Bericht über die Neubearbeitung des Athenatempels zu Priene in den Jahren 1965/66", *IstMitt* 18 [1968] 212-220.

[49] Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 5, 2015.

[50] Müller-Wiener, W. – Koenigs, W., "Bericht über die Arbeiten am Athena-Tempel in Priene 1977", *TAD* 25,2 (1981) 131-134; Müller-Wiener, W., "Neue Weihgeschenke aus dem Athena-Heiligtum in Priene", *AA* 1982, 691-702; Koenigs, W., "Der Athenatempel von Priene: Bericht über die 1977-82 durchgeführten Untersuchungen", *IstMitt* 33 (1983) 134-175.

[51] Hoepfner, W. – Schwandner, E.-L., *Haus und Stadt im Klassischen Griechenland*, Deutscher Kunstverlag, München, s. 157-158, 1986.

[52] Rumscheid, F., *Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi"* Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul, s. 118-139, 2000.

[53] Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 218, 2015.

[54] Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 74-76, 2015.

[55] Gruben, G., *Die Tempel der Griechen*, Hirmer Verlag, München, s. 379, 1976.

[56] Böylece cella, İonia'nın en erken tapınağı olan Samos'taki Hera Tapınağı gibi bir "Hekatompedos" olup bölgenin Arkaik geleneğine de bağlı kalmaktadır. Ayrıca bk. Gruben, G., *Die Tempel der Griechen*, Hirmer Verlag, München, s. 380-381, 1976.

[57] Şahin, M., *Anadolulu Bir Mimar Hermogenes*, Ege Yayınları, İstanbul, s. 39, 2002.

[58] Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 70-76, 2015.

[40] Rumscheid, F., *Untersuchungen zur Kleinasiatichen Bauornamentik des Hellenismus: Tafelband*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, pp. 72 No. 295, 1994.

[41] Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 13, 2015; Blümel, W. – Merkelbach, R., *Die Inschriften von Priene*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, pp. 371-372 No. 153, 2014.

[42] Gruben, G., *Die Tempel der Griechen*, Hirmer Verlag, München, pp. 379, 1976.

[43] Şahin, M., *Anadolulu Bir Mimar Hermogenes*, Ege Yayınları, İstanbul, pp. 40-43, 2002.

[44] Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap* (Çev. Suna Güven), Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, Ankara, pp. 8, 1990; Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 1, 2015.

[45] Athena Kutsal Alanı ve Tapınağı ile ilgili detaylı araştırma tarihi için bkz. Hennemeyer, A., *Das Athenaheiligtum von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 3-8, 2013; Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 1-6, 2015.

[46] Rumscheid, F., *Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi"* Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul, pp. 223-224, 2000.

[47] Wiegand, Th. – Schrader, H., *Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*, Georg Reimer, Berlin, pp. 81-120, 1904.

[48] Bauer, O., "Beobachtungen am Athenatempel in Priene bei den Bestandsaufnahmen 1965 und 1966", *BJb* 169 [1969] 117-129; Bauer, O., "Vorläufiger Bericht über die Neubearbeitung des Athenatempels zu Priene in den Jahren 1965/66", *IstMitt* 18 [1968] 212-220.

[49] Koenigs, W., *Der Athenatempel von Priene*, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 5, 2015.

[50] Müller-Wiener, W. – Koenigs, W., "Bericht über die Arbeiten am Athena-Tempel in Priene 1977", *TAD* 25,2 (1981) 131-134; Müller-Wiener, W., "Neue Weihgeschenke aus dem Athena-Heiligtum in Priene", *AA* 1982, 691-702; Koenigs, W., "Der Athenatempel von Priene: Bericht über die 1977-82 durchgeführten Untersuchungen", *IstMitt* 33 (1983) 134-175.

[51] Hoepfner, W. – Schwandner, E.-L., *Haus und Stadt im Klassischen Griechenland*, Deutscher Kunstverlag, München, pp. 157-158, 1986.

[52] Rumscheid, F., *Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi"* Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul, pp. 118-139, 2000.





- [59] Rumscheid, F., Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi" Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul, s. 124-132, 2000.
- [60] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 231, 2015.
- [61] Kästner, V., Pergamonmuseum Griechische und römische Architektur, Mainz, s. 42 Abb. 55, 1999.
- [62] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 218-219 Taf. 17-18, 2015.
- [63] Kästner, V., Pergamonmuseum Griechische und römische Architektur, Mainz, s. 35, 1999.
- [64] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 231. 418-426, 2015.
- [65] Wiegand, T. - Schrader, H., Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898, Georg Reimer, Berlin, pp. 329, 1904; Raeck, W., "Priene. Neue Forschungen an einem alten Grabungsort", IstMitt 53, 2003 pp. 366-373; Rumscheid, F., Die Figürlichen Terrakotten von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 34-41, 2006.
- [66] Altunel, E., "Evidence for Damaging Historical Earthquakes at Priene, Western Turkey", Tr. J. of Earth Sciences 7, 1998, s. 32-33 Fig. 8.
- [67] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 231, 2015.
- [68] Gruben, G., "Klassische Bauforschung", in: A. H. Borbein - T. Hölscher - P. Zanker (Ed.), Klassische Archäologie: Eine Einführung, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 251-254, 2000.
- [69] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, s. 6. 231, 2015.
- [70] Schumacher, A. - Misiakiewicz, J., Priene: Die Restaurierung des Theaters 1992-1998, Verlag Phlipp von Zabern, Mainz, 17, 2007.
- [71] Rumscheid, F., Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi" Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul, s. 123-124, 2000.
- [72] Bauer, O., „Beobachtungen am Athenatempel in Priene bei den Bestandaufnahmen 1965 und 1966“, BJB 169, 1969, s. 117.
- [73] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 6, 2015.
- [74] Bk.[http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR\\_O612886001496825607.pdf](http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_O612886001496825607.pdf) (Erişim Tarihi: 06.02.2018).
- [53] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 218, 2015.
- [54] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 74-76, 2015.
- [55] Gruben, G., Die Tempel der Griechen, Hirmer Verlag, München, pp. 379, 1976.
- [56] Böylece cella, İonia'nın en erken tapınağı olan Samos'taki Hera Tapınağı gibi bir "Hekatompedos" olup bölgenin Arkaik geleneğine de bağlı kalmaktadır. Ayrıca bk. Gruben, G., Die Tempel der Griechen, Hirmer Verlag, München, pp. 380-381, 1976.
- [57] Şahin, M., Anadolu Bir Mimar Hermogenes, Ege Yayınları, İstanbul, pp. 39, 2002.
- [58] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 70-76, 2015.
- [59] Rumscheid, F., Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi" Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul, pp. 124-132, 2000.
- [60] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 231, 2015.
- [61] Kästner, V., Pergamonmuseum Griechische und römische Architektur, Mainz, pp. 42 Abb. 55, 1999.
- [62] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 218-219 Taf. 17-18, 2015.
- [63] Kästner, V., Pergamonmuseum Griechische und römische Architektur, Mainz, pp. 35, 1999.
- [64] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 231. 418-426, 2015.
- [65] Wiegand, T. - Schrader, H., Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898, Georg Reimer, Berlin, pp. 329, 1904; Raeck, W., "Priene. Neue Forschungen an einem alten Grabungsort", IstMitt 53, 2003 pp. 366-373; Rumscheid, F., Die Figürlichen Terrakotten von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 34-41, 2006.
- [66] Altunel, E., "Evidence for Damaging Historical Earthquakes at Priene, Western Turkey", Tr. J. of Earth Sciences 7, 1998, pp. 32-33 Fig. 8.
- [67] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 231, 2015.
- [68] Gruben, G., "Klassische Bauforschung", in: A. H. Borbein - T. Hölscher - P. Zanker (Ed.), Klassische Archäologie: Eine Einführung, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 251-254, 2000.

[75] Bk. [http://www.blfd.bayern.de/medien/charta\\_von\\_lausanne\\_1989.pdf](http://www.blfd.bayern.de/medien/charta_von_lausanne_1989.pdf) (Erişim Tarihi: 17.02.2018).

[76] Schumacher, A. – Misiakiewicz, J., Priene: Die Restaurierung des Theaters 1992-1998, Verlag Phlipp von Zabern, Mainz, 18, 2007.

### ŞEKİLLER İÇİN KAYNAKÇA

Şekil 11: U. Mania, Zur Planungsidee der Stadtanlage Prienes, A. Matthaei – M. Zimmermann (Editör), Stadtkultur im Hellenismus (Heidelberg 2014) 201 Abb. 2.

Şekil 12: T. Wiegand – H. Schrader, Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898, Georg Reimer (Berlin 1904) 35 Abb. 19.

Şekil 13: A. Hennemeyer, Das Athenaheiligtum von Priene, Reichert Verlag (Wiesbaden 2013)Tafel 156a.

Şekil 14: A. Hennemeyer, Das Athenaheiligtum von Priene, Reichert Verlag (Wiesbaden 2013)Tafel 156b.

Şekil 15: A. Hennemeyer, Das Athenaheiligtum von Priene, Reichert Verlag (Wiesbaden 2013) Tafel 157.

Şekil 16: A. Hennemeyer, Das Athenaheiligtum von Priene, Reichert Verlag (Wiesbaden 2013) Tafel 2.

Şekil 17: W. Koenigs, Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag (Wiesbaden 2015) 51 Abb. 52.

Şekil 18: W. Koenigs, Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag (Wiesbaden 2015) Tafel 17.

Şekil 20a: W. Koenigs, Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag [Wiesbaden 2015] Tafel 17.

[69] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 6. 231, 2015.

[70] Schumacher, A. – Misiakiewicz, J., Priene: Die Restaurierung des Theaters 1992-1998, Verlag Phlipp von Zabern, Mainz, 17, 2007.

[71] Rumscheid, F., Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi" Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul, pp. 123-124, 2000.

[72] Bauer, O., „Beobachtungen am Athenatempel in Priene bei den Bestandaufnahmen 1965 und 1966“, BJB 169, 1969, pp. 117.

[73] Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag, Wiesbaden, pp. 6, 2015.

[74][http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR\\_0612886001496825607.pdf](http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0612886001496825607.pdf) (06.02.2018).

[75][http://www.blfd.bayern.de/medien/charta\\_von\\_lausanne\\_1989.pdf](http://www.blfd.bayern.de/medien/charta_von_lausanne_1989.pdf) (17.02.2018).

[76] Schumacher, A. – Misiakiewicz, J., Priene: Die Restaurierung des Theaters 1992-1998, Verlag Phlipp von Zabern, Mainz, 18, 2007.

### REFERENCES OF IMAGES

Figure 11: U. Mania, Zur Planungsidee der Stadtanlage Prienes, A. Matthaei – M. Zimmermann (Editor), Stadtkultur im Hellenismus (Heidelberg 2014) 201 Abb. 2.

Figure 12: T. Wiegand – H. Schrader, Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898, Georg Reimer (Berlin 1904) 35 Abb. 19.

Figure 13: A. Hennemeyer, Das Athenaheiligtum von Priene, Reichert Verlag (Wiesbaden 2013)Tafel 156a.

Figure 14: A. Hennemeyer, Das Athenaheiligtum von Priene, Reichert Verlag (Wiesbaden 2013)Tafel 156b.

Figure 15: A. Hennemeyer, Das Athenaheiligtum von Priene, Reichert Verlag (Wiesbaden 2013) Tafel 157.

Figure 16: A. Hennemeyer, Das Athenaheiligtum von Priene, Reichert Verlag (Wiesbaden 2013) Tafel 2.

Figure 17: W. Koenigs, Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag (Wiesbaden 2015) 51 Abb. 52.

Figure 18: W. Koenigs, Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag (Wiesbaden 2015) Tafel 17.

Figure 20a: W. Koenigs, Der Athenatempel von Priene, Reichert Verlag [Wiesbaden 2015] Tafel 17.